

Bosna i Hercegovina od prvih izbora do međunarodnog priznanja

IVICA LUČIĆ

Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Autor je na temelju dokumenata, transkripata sa sjednica Skupštine i Predsjedništva Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, literature i tiska analizirao i prikazao političko stanje i događaje u SR BiH tijekom predizborne kampanje i tijekom 1991. godine za vrijeme vlasti koalicije triju nacionalnih stranaka. Bila je to koalicija suprotstavljenih političkih koncepata, koja se raspala čim se trebala izjasniti o najvažnijim političkim pitanjima. Opisani događaji ocijenjeni su u kontekstu ukupnih procesa u tadašnjoj Jugoslaviji i uspoređeni s događajima u Republici Hrvatskoj.

Ključne riječi: Hercegovina, Bosna, Jugoslavija, Hrvati, Srbi, Muslimani, rat, vojska, pregovori, suverenitet.

Uvod

Prvi radni dan u 1990. donio je značajnu promjenu SR Bosni i Hercegovini. Službeno glasilo Socijalističkog saveza radnog naroda SR BiH dnevni list *Oslobođenje* izišao je 2. siječnja 1990. bez zaglavlja "Druže Tito mi ti se kunemo". Bio je to nagovještaj novog vremena. Savez komunista Bosne i Hercegovine, vodeća idejna i politička snaga društva, nakon desetljeća zaklinjanja u mrtvog Tita i simbolično je skrenuo s njegovoga puta. Nije bilo jasno kamo je vodio novi put, ali je bilo sigurno da će vodeća elita teško prihvatiti bilo kakvu promjenu koja bi joj ugrozila privilegiranu poziciju. Istoga dana, Predsjedništvo SR Bosne i Hercegovine izdalo je priopćenje u kojem je osnivanje novih stranaka i organizacija (u Hrvatskoj i Srbiji), prije svih Hrvatske demokratske zajednice (HDZ) i Srpskog pokreta obnove (SPO), ocijenilo "izrazom tragičnih ideja ustaštva, četništva i drugih reakcionarnih i fašističkih snaga".¹ Priopćenje je bilo u skladu s temeljnom politikom SK BiH i odraz je totalitarnog diskursa koji je onemogućavao (i još uvijek onemogućava) slobodnu raspravu o modalitetima unutarnjega uređenja BiH. Događaji koji su uslijedili pokazali su da je komunistička elita u BiH imala razloga biti zabrinuta za svoju poziciju. U siječnju 1990. u Duvnu (Tomislavgrad) je došlo do prosvjednog okupljanja

¹ Radoslav DODIG, "Bosanskohercegovački panoptikum 1990. Iz hrvatskog kuta", *Status*, broj 3., Udruga građana Dijalog, Mostar, svibanj/lipanj 2004., 43.

hrvatskog stanovništva zbog početka izgradnje akceleratora ruskog podrijetla, koji je sarajevska tvrtka *Energoinvest* htjela postaviti u tamošnjoj tvornici kablova. Prosvjedi su se pretvorili u masovni izraz nezadovoljstva protiv komunističke vlasti i položaja Hrvata u Duvnu, SR BiH i u Jugoslaviji uopće.² Bio je to početak buđenja “zaboravljenog naroda“, kako je Hrvate iz Hercegovine opisao novinar jednog zagrebačkog tjednika.³

Raspad Saveza komunista

Dok se u Bosni i Hercegovini budio “zaboravljeni narod“, u Beogradu je od 20. do 22. siječnja 1990. održavan Četrnaesti kongres SKJ. Na njemu je eskalirao sukob slovenskih komunista koji su tražili reforme društva i države i srbijanskih komunista koji su bili na čelu unitarističkih snaga. Na stranu slovenskih komunista svrstalo se vodstvo i veći dio izaslanika SK Hrvatske i tek poneki izaslanik SK BiH, koji nije potpuno prihvatio partijsku disciplinu i smjernice Desetog kongresa SK BiH, po kojima su izaslanici iz SR BiH trebali zastupati SKJ kao “snagu jugoslavenskog jedinstva“ i zalagati se za “demokratsku integraciju na bazi političkog pluralizma“, uz “novu ulogu socijalističkog saveza“.⁴ Unutar SK BiH djelovala je skupina izaslanika s demokratskim programom i reformskom orijentacijom. Na čelu skupine bio je dr. Zdravko Grebo. Taj prijedlog dočekan je s golemim nezadovoljstvom. Reagirao je i predsjednik Predsjedništva CK SK BiH Nijaz Duraković, koji je rekao da su vrata širom otvorena onima koji žele izići iz Saveza komunista. Sličnu retoriku koristio je i predsjednik SK Srbije Slobodan Milošević, koji je slovenskim komunistima pokazao vrata kroz koja se “izlazi iz SKJ.“⁵ Slovenci su izišli iz kongresne dvorane, iz SKJ, a ubrzo i iz Jugoslavije.⁶ Bio je to zadnji kongres Saveza komunista Jugoslavije. Svi pokušaji održavanja takozvanih “krnjih“ kongresa nisu uspjeli i nisu vratili snagu Partiji, koja je djelovala više od osamdeset godina, od kojih je četrdeset i pet bila na vlasti. Organizacije SKJ po republikama kasnije su se uglavnom preoblikovale u socijaldemokratske stranke i uključile se u stranačko nadmetanje na prvim slobodnim parlamentarnim izborima.

Savez komunista BiH uporno i dugo se borio protiv višestranačja i zalagao se za čvrstu i jedinstvenu jugoslavensku federaciju. Uvažavajući određene razlike u društvu, koje se više nisu mogle ignorirati, prihvatio je “pluralizam unutar Socijalističkog saveza“, odnosno “nestranački pluralizam“. Odbijali su

² “Duvno-bure baruta“, *NIN*, broj 2037., Beograd, 21. 1. 1990., 14.

³ “Zapadna Hercegovina-buđenje zaboravljenog naroda“, *Start* (Zagreb), srpanj 1990., 21.-23. i 56.

⁴ Savez komunista Jugoslavije, Centralni komitet Saveza komunista Bosne i Hercegovine, prijedlog, *Pravci reforme Saveza komunista Jugoslavije / Smjernice Desetog kongresa SK BiH za delegate Saveza komunista Bosne i Hercegovine na Četrnaestom vanrednom kongresu SKJ /*, Sarajevo, listopada 1989., 1.-12.

⁵ Jelena LOVRIĆ, “Miting istine u Sava centru“, *Danas*, 30. siječnja 1990., 7.-10.

⁶ Jelena LOVRIĆ, “Zašto smo otišli“, *Danas*, 30. siječnja 1990., 11.-12.

svaku mogućnost uvođenja višestranačkog sustava.⁷ Posebno su bili osjetljivi na političko organiziranje na nacionalnom osnovu. Prema Izbornom zakonu koji je Skupština SR Bosne i Hercegovine donijela u ožujku 1990., to je bilo izričito zabranjeno. Međutim, takvu odredbu osporio je Ustavni sud SR BiH.⁸ Nakon toga, u Skupštini SR Bosne i Hercegovine doneseni su 31. srpnja 1990. amandmani na Ustav koji su omogućili održavanje prvih slobodnih izbora.⁹ Donesena su i četiri zakona po kojima će izbori biti provedeni.¹⁰ Savez komunista Jugoslavije, sastavljen od saveza komunista socijalističkih republika, nije bio u stanju preživjeti događaje na europskoj i svjetskoj sceni, niti proces demokratizacije u zemlji. Na političkoj sceni u SR Bosni i Hercegovini pojavile su se nove forme političkog organiziranja, s različitim političkim programima.

Promjena sustava

U SR Sloveniji i SR Hrvatskoj u travnju 1990. održani su prvi višestranački izbori na kojima su uvjerljivo pobijedile nacionalne protukomunističke stranke.¹¹ Nove političke snage pojavile su se i na političkoj sceni SR Bosne i Hercegovine. Poseban interes izazvalo je osnivanje (etno)nacionalnih stranaka. Najprije je u Sarajevu 27. ožujka 1990. Alija Izetbegović u ime četrdesetorice potpisnika-osnivača održao konferenciju za tisak na kojoj je objavio osnivanje Stranke demokratske akcije (SDA).¹² Osnivačka skupština ove (etno)nacionalno-konfesionalne stranke održana je 26. svibnja 1990. Izetbegović je izabran za njezinog predsjednika, a SDA je formalno definirana kao stranka građana Jugoslavije, koji pripadaju muslimanskom povijesno-kulturnom krugu.¹³ Uz mnogobrojne političke mitinge i vjersko-političke manifestacije, uz politizaciju srpskih žrtava iz Drugoga svjetskog rata, u Sarajevu je 12. srpnja 1990. osnovana Srpska demokratska stranka (SDS).¹⁴ Za predsjednika Inicijativnog odbora izabran je dr. Radovan Karadžić.¹⁵ Nakon niza sastanaka inicijativnih odbora u Hercegovini, koji su bili obilježeni čestim zabranama i provokacijama, u Sarajevu je 18. kolovoza 1990. održan Prvi opći sabor Hrvatske demo-

⁷ *Za šta se zalaže Savez komunista Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, travnja 1989., 3.-20.

⁸ Suad ARNAUTOVIĆ, *Izbori u Bosni i Hercegovini '90. analiza izbornog procesa*, Promocult, Sarajevo, 1996., 11.

⁹ *Amandmani LIX-LXXX na Ustav Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine*, NIO Službeni list SR BiH, Sarajevo, 1990. 8.-15.

¹⁰ *Izborni ABC*, Oslobođenje, Sarajevo, studeni 1990., 5.-6.

¹¹ *Kronologija rata*, Hrvatski informativni centar, Zagreb, 1998., 20.

¹² Maid HADŽIOMERAGIĆ, *Stranka demokratske akcije i stvarnost*, Sarajevo, 1991., 73.-84.

¹³ Alija IZETBEGOVIĆ, *Sjećanja autobiografski zapisi*, TKD Šahinpašić, Sarajevo, 2001., 68.-78. Usporediti: M. HADŽIOMERAGIĆ, 1991., 119.-145.

¹⁴ Uz svakodnevne napise o srpskim žrtvama Drugoga svjetskog rata, izišlo je i nekoliko posebnih publikacija o srpskim žrtvama i ustaškim zločinima u Hercegovini. Tako je tijekom 1991. izišla brošura *Gospa međugorska a jame srpske*. Posebno izdanje *Politike* tiskano je u 50.000 primjeraka.

¹⁵ Dragan RADIŠIĆ, *Hronologija događaja na prostoru prethodne Jugoslavije*, Glas srpski, Banja Luka, 2002., 32.

kratske zajednice (HDZ) Bosne i Hercegovine.¹⁶ Za predsjednika je izabran ortoped iz Sarajeva dr. Davor Perinović, nekadašnji zaposlenik američke vojne bolnice u Berlinu, čije je ponašanje već ranije izazvalo nezadovoljstvo mnogih članova stranke i sudionika sabora.¹⁷ To je rezultiralo otvorenim osporavanjem njegovog izbora, te konačno njegovom smjenom na sjednici svih tijela HDZ-a održanoj 7. rujna 1990. u Zagrebu.¹⁸ Perinović je svoju vatrenu velikohrvatsku, pa i šovinističku retoriku, nakon smjene, zamijenio legalističkim frazama.¹⁹ Predsjednika Republike Hrvatske dr. Franju Tuđmana, označio je kao najvećeg krivca za svoju smjenu i optužio ga za "antimuslimansku i antibosansku" politiku, te za "nagodbu" s predsjednikom SR Srbije Slobodanom Miloševićem o "podijeli Bosne i Hercegovine".²⁰ Ta "Perinovića teza" kasnije je dobila više oblika i postala je dio političke mitologije.²¹ Nakon njegove smjene, za vršitelja dužnosti predsjednika HDZ-a BiH imenovan je Stjepan Kljuić.²²

Demokratski procesi širili su se iz zapadnih jugoslavenskih republika, pa i ne čudi puno da su sve tri nacionalne stranke iz BiH organizirane pod znatnim utjecajem političkih središta iz Republike Hrvatske. Zanimljivo je da niti jedna nije bila prvenstveno bosansko-hercegovačka. SDA je usuglašena u krugu Islamskoga kulturnog centra u Zagrebu i zamišljena kao "politički savez građana Jugoslavije koji pripadaju muslimanskom kulturno-povijesnom krugu".²³ SDS BiH osnovan je kao "svesrpski nacionalni pokret",²⁴ pod utjecajem kninskog SDS-a i njegovoga predsjednika dr. Jovana Raškovića.²⁵ Konačno, HDZ za BiH organiziran je kao dio "planetarne organizacije koja predstavlja pokret svih Hrvata na svijetu".²⁶ Zanimljivo je i to da su se sva trojica prvih predsjednika nacionalnih stranaka barem jedno razdoblje svoga života po nacionalnosti izjašnjavali, ili su predstavljani kao Srbi. Karadžić je rođen u Crnoj Gori, ali se izjašnjava(o) kao Srbin.²⁷ Izetbegović se izjašnjavao kao Srbin u vrijeme

¹⁶ Statut Hrvatske demokratske zajednice BiH. Programska deklaracija osnivačke skupštine Hrvatske demokratske zajednice BiH, Sarajevo, 18. kolovoza 1990.

¹⁷ "Gepek pun povijesti", *NIN* (Beograd), 24. 9. 1993. Perinović se u intervjuu (nakon smjene) hvalio da je njegov pacijent bio američki veleposlanik u Moskvi, te brojni časnici američke obavještajne agencije CIA-e.

¹⁸ "Isključen dr. Perinović", *Vjesnik*, (Zagreb), 9. 9. 1990., 5. O Perinovićevoj smjeni vidjeti: "Slava kratkog vijeka", *Oslobođenje*, 12. 9. 1990., 5.

¹⁹ Željko GARMAZ "Zna se HDZ", *Valter* (Sarajevo), broj 33., kolovoz 1990., str. 14.-15.

²⁰ "Jastrebovi nad Herceg Bosnom!" *Oslobođenje*, 11. 9. 1990., 4.

²¹ Ivo LUČIĆ, "Karadordevo, politički mit ili dogovor?", *Časopis za suvremenu povijest*, broj 1., Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2003., 7.-36.

²² *Sjednica Predsjedništva, Izvršnog odbora i članova Gradskog odbora HDZ BiH*, Sarajevo, 8. listopada 1990. Preslika ovoga dokumenta, kao i svih drugih citiranih dokumenata za koje nije navedeno gdje se nalaze, u posjedu su autora.

²³ A. IZETBEGOVIĆ, 2001., 68.

²⁴ Božo KIJAC, *Zašto Momčilo Krajišnik nije kriv*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Srpsko Sarajevo, 2003., 38.

²⁵ Nikica BARIĆ, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990. - 1995.*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2005., 193.

²⁶ "Hrvati su dosta odležali", *Stranke programi ličnosti*, Oslobođenje, Sarajevo, listopad 1990., 36.

²⁷ "Učimo Srbe da budu Srbi", *Stranke programi ličnosti*, Oslobođenje, Sarajevo, listopad 1990., 27.

dok nije bila priznata muslimanska (bošnjačka) nacija,²⁸ a Perinović je u medijima predstavljen i kao "Srbin koji je osnovao HDZ BiH".²⁹ Osim tri najveće nacionalne stranke i reformiranog Saveza komunista-Stranke demokratskih promjena (SK BiH-SDP), osnovano je još 38 stranaka (ukupno 42), od kojih većina nije ostavila važnijeg traga u političkom životu Bosne i Hercegovine. Glavne poruke sa stranačkih skupova sažete su u izjavama njihovih vođa objavljenih u posebnoj brošuri *Oslobođenja* tiskanoj pod nazivom *Stranke programi ličnosti*. Čelnik vladajućeg (reformiranog) Saveza komunista BiH (SDP) Nijaz Duraković izjavio je da "normalan čovjek danas jedino može biti komunist!" i upozorio da "nekome smeta" što je na njihovim skupovima "sve puno jugoslavenskih zastava i partijskih barjaka". Vođa SDA Alija Izetbegović ponovio je riječi sa skupa iz Velike Kladuše da će Muslimani "braniti oružjem Bosnu", te da je izbor sveden na dvije mogućnosti: "građanska republika ili građanski rat".³⁰ Radovan Karadžić predstavio je SDS kao socijaldemokratsku stranku i rekao da ga je na njezino čelo izbacila rečenica: "Srbi, uprkos svim progonima, pokoljima, pritiscima i stradanjima, još uvijek postojite i smijete da budete Srbi."³¹ Stjepan Kljuić je iznio niz podataka o neravnopravnoj poziciji Hrvata u BiH i istaknuo "pravo Hrvata da sami biraju svoje predstavnike."³² Prvi slobodni izbori u Bosni i Hercegovini održani su 18. studenoga 1990. Koalicija nacionalnih stranaka (ne)očekivano i uvjerljivo je pobijedila osvojivši svih sedam mjesta za članove Predsjedništva i 84% mandata u Skupštini SRBiH. Vrijeme jednostranačja i komunističke vladavine je prošlo.³³ Komunistička elita sukobila se na (etno)nacionalnim pitanjima, Savez komunista raspao se po nacionalnim šavovima, a rezultati izbora odražavali su nacionalnu strukturu Bosne i Hercegovine.

Od Jugoslavije prema Bosni i Hercegovini

Prva zajednička sjednica vijeća višestranačke Skupštine SR Bosne i Hercegovine održana je 20. prosinca 1990.³⁴ Na vlast su došli mnogi do jučer margi-

²⁸ "Ko je bio Alija Izetbegović", *Slobodna Bosna* (specijalno izdanje), 23. kolovoza 2004., 17.

²⁹ Na naslovnici *NIN-a* (Beograd), broj 2230., od 24. rujna 1993., reklamiran je "Novi feljton: Dramatična ispovest Srbina koji je osnovao HDZ BiH". Perinović je u intervjuu izjavio da se čitav život nacionalno opredjeljivao kao "Jugosloven", čak i na popisu iz 1981. Prvi put se izjasnio kao Hrvat na popisu u ožujku 1991.

³⁰ "Građanska republika ili građanski rat", *Stranke programi ličnosti*, Oslobođenje, Sarajevo, listopad 1990., 20.

³¹ "Učimo Srbe da budu Srbi", *Stranke programi ličnosti*, Oslobođenje, Sarajevo, listopad 1990., 27.-29.

³² "Hrvati su dosta odležali", *Stranke programi ličnosti*, Oslobođenje, Sarajevo, listopad 1990., 36.

³³ Zoran TOMIĆ i Nevenko HERCEG, *Izbori u Bosni i Hercegovini*, Sveučilište u Mostaru, Mostar, 1999., 71.-85. Usporediti: Suad ARNAUTOVIĆ, *Izbori u Bosni i Hercegovini '90., Analiza izbornog procesa*, PROMOCULT, Sarajevo, 1996., 103.-127.

³⁴ *Zapisnici zajedničkih sjednica Skupštine Republike Bosne i Hercegovine 1990.-1996.*, Skupština Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1996., 13.

nalizirani, a često od komunističke elite i kriminalizirani ljudi, koji su trebali zajednički graditi novu političku strukturu. Veliki dio njih nije imao nikakvog političkog predznanja, a mnogi nisu znali ni osnovnu terminologiju. Zajedničko im je bilo isto shvaćanje političke legitimnosti koju su crpili u "volji" i "pravu naroda" na samoopredjeljenje.³⁵ Politike i interesi stranaka pobjedničke koalicije, koje su predstavljale tri (konstitutivna) naroda-nacije bili su toliko različiti i suprotstavljeni da je bilo teško očekivati funkcionalnu vlast i opstanak zajedničkoga političkog okvira. Zastupnici nacionalnih stranaka sukobili su se već na prvim sjednicama Skupštine i to najprije zbog jezika, pisma (identiteta) i sadržaja Svečane izjave. Srpski zastupnici tražili su radne materijale tiskane na ćirilici, hrvatski zastupnici na hrvatskom jeziku, a muslimanski na latinici "s poštovanjem bosanskohercegovačke specifičnosti".³⁶ Prilikom usuglašavanja Svečane izjave srpski zastupnici htjeli su naglasiti državnost Jugoslavije i vezanost BiH za nju. Hrvatski zastupnici su bili protiv toga, dok su muslimanski zastupnici bili spremni na kompromis. Odnos prema Jugoslaviji i njezinim integrativnim elementima, prije svega prema JNA, bio je glavna razdjelnica u međusobnim odnosima triju bosansko-hercegovačkih naroda i triju vladajućih stranaka. To je određivalo "naše" i "njihove".³⁷ Srpski zastupnici zalagali su se za što jaču Jugoslaviju, hrvatski zastupnici bili su uglavnom protiv bilo kakve Jugoslavije, dok su se muslimanski zastupnici izjašnjavali za Jugoslaviju u kojoj bi Bosna i Hercegovina imala isti status kao i druge republike, prije svega Srbija i Hrvatska. Muslimanska elita podržavala je u to vrijeme Jugoslaviju jer su dijelovi muslimanskoga naroda živjeli i izvan BiH, a bilo je jasno i da je sudbina BiH bila neizvjesna u slučaju raspada Jugoslavije. Anкета provedena 1990. u SR BiH pokazala je da je 69,3% stanovništva bilo za federativno uređenje Jugoslavije, a tek 30,7% za konfederalno uređenje, što je podrazumijevalo i suverenu državu Bosnu i Hercegovinu, ali i vjerojatan raspad Jugoslavije.³⁸ Treba napomenuti da je taj broj tek malo viši od broja glasova koji je iste godine HDZ dobio na izborima.

Najviši moralni autoritet bosanskih i hercegovačkih Muslimana reisu-l-ulema hadži Jakub Selimoski više je puta tijekom 1990. izjavljivao da je "vitalni interes Muslimana očuvati jedinstvo Jugoslavije".³⁹ Jedan od osnivača SDA dr. Maid Hadžiomerađić je svoju knjigu tiskanu 1991. posvetio: "Mome narodu muslimanskom, narodu bosanskom, narodu jugoslavenskom." Zalagao se da se "Jugoslavija sačuva bez obzira na cijenu jer je ona iznad svih cijena".⁴⁰ Dopredsjednik SDA, suđeni pripadnik *Mladih Muslimana*, Omer Behmen, izjavio je

³⁵ Tarik HAVERIĆ, *Ethnos i demokratija*, Rabic, ECLD, Sarajevo, 2006., 101.-110.

³⁶ "Ćirilica i hrvatski prevod", *Oslobođenje*, 21. 12. 1990. Usporediti: "Lideri se složili, poslanici posvađali", *Vjesnik*, 22. prosinca 1990.

³⁷ Magnetofonska snimka 1. konstituirajuće sjednice Vijeća opština Skupštine SR BiH, održane 20. 12. 1990., traka broj 7. stranica 1. (dalje 7/1.)

³⁸ Mehmedalija BOJIĆ, *Historija Bosne i Bošnjaka*, TKD Šahinpašić, Sarajevo, 2001., 285.

³⁹ ISTI, 279.

⁴⁰ M. HADŽIOMERAĐIĆ, 1991., 240.

da je “molio generale JNA da izvrše vojni puč i spase Jugoslaviju”.⁴¹ Visoki dužnosnik SDA i član Predsjedništva SR BiH, Ejup Ganić je tvrdio: “Muslimanima najviše odgovara Jugoslavija. Muslimani su po cijeloj Jugoslaviji. U Srbiji ima Muslimana, u Sandžaku, ima ih u Zagrebu. U Zagrebu Muslimani imaju grandiozan islamski centar. Ipak, Muslimani po mom mišljenju nisu bliži zapadnoj opciji.”⁴² Za sudbinu BiH, ali i Jugoslavije, bilo je posebno važno stajalište Alije Izetbegovića. On je u završnoj riječi na suđenju održanom u Sarajevu 1983. rekao: “Kada je riječ o Jugoslaviji, mogu reći da sam je volio kao što se voli svoja zemlja, volio sam to ime Jugoslavija, volio sam njen lik na karti.”⁴³ Tumačeći u kasnijim vremenima razloge neslaganja s hrvatskom politikom, Izetbegovićev nasljednik Sulejman Tihić izjavio je: “HDZ je želio izlazak iz Jugoslavije što je moguće prije, a mi to nismo željeli.”⁴⁴ Jedan od najviše javno eksponiranih muslimanskih nacionalista Muhamed Filipović elaborirao je, također u retrospekciji, zašto je Muslimanima “bilo bolje u Jugoslaviji” na sljedeći način: “Smatrao sam da nama, konkretno Muslimanima, apsolutno ne smeta Jugoslavija. Prvo mi nikad nismo živjeli sami za sebe i odvojeno. Drugo, nama ne smeta Jugoslavija zato što imamo naše manjine u Srbiji i Crnoj Gori. Treće, preko postojećih institucija Jugoslavije mi smo mogli artikulirati i izraziti sopstveni interes.”⁴⁵ Iako su navedena stajališta dijelom iskazana u naknadnim promišljanjima, ona su ipak bila aktualna i početkom 90-ih godina prošloga stoljeća. To jasno potvrđuje slijedeća činjenica: tek što je profunkcionirala novoizabrana višestranačka skupština, grupa muslimanskih intelektualaca izradila je i u siječnju 1991. javno objavila *Rezoluciju muslimanskih intelektualaca Bosne i Hercegovine*; u njoj su iznijeli stajalište da je opstanak i razvoj svih Muslimana u Jugoslaviji neodvojiv od “opstanka i razvoja suverene demokratske države Bosne i Hercegovine”, ali i da “opstanak i razvoj demokratske i pravedne jugoslavenske zajednice” smatraju bitnim preduvjetom svoga opstanka i razvoja. U Rezoluciji je naglašeno da su Muslimani “zaseban i suveren narod”.⁴⁶ Jugoslavensko opredjeljenje većeg dijela muslimanske elite nije bilo dobar temelj za gradnju partnerskih odnosa s Hrvatima. Ono bi se moglo objasniti realnim odnosom snaga u to vrijeme, koji dobro oslikava izjava dugogodišnjeg političkog emigranta, suosnivača SDA, a nakon raskola u stranci vođe *Muslimanske bošnjačke organizacije* (MBO) Adila Zulfikarpašića: “Nama nije opasno po naš opstanak da se Hrvati osjećaju ugroženima, iako nam nije politički oportuno

⁴¹ Omer BEHMEN, “Tražio sam od generala JNA da izvrše vojni udar da bi se sačuvala Jugoslavija”, *Nezavisne novine* (Banja Luka), 1. rujna 2000., 15.-17. i 38.

⁴² Ejup GANIĆ, *Bosanska otrovna jabuka*, Bosanska knjiga, Sarajevo, 1995., 349.

⁴³ Abid PRGUDA, *Sarajevski proces*, Sarajevo, 1990., 162.

⁴⁴ «Mi smo htjeli Jugoslaviju a Hrvati nisu», *Slobodna Bosna* (Sarajevo), broj 337., 1. svibnja 2003., 20.

⁴⁵ Muhamed FILIPOVIĆ, “Muslimanima je bilo bolje u Jugoslaviji”, *Pravda* (Bijeljina), broj 5., 19. februara 2007., 11.-12.

⁴⁶ “Rezolucija muslimanskih intelektualaca”, *Muslimanski glas*, Informator Stranke demokratske akcije, broj 2., Sarajevo, 1. veljače 1991., 11.-12. Rezoluciju su potpisale 84 osobe koje su se deklarirale kao muslimanski intelektualci.

i pametno. Ali životno nam je opasno da se Srbi osjećaju ugroženima i da Srbi smatraju da s nama ne mogu živjeti.⁴⁷

Srpski nacionalisti su osjećali da je njihov položaj ugrožen. Do 1990. godine posve su ovladali partijom i državom u SR Srbiji, ali nisu mogli ostvariti svoje interese i ambicije preko postojećih jugoslavenskih institucija i u sklopu zadanih ustavnopravnih rješenja. Za to su im bile potrebne nove i drukčije institucije na federalnoj razini, pa su želju za čvršćom i "jedinственom" federacijom pokušali ostvariti rušeći njezinu dotadašnju ustavnu konstrukciju. Pri tome su zagovarali politiku "građanske države" ili su se pozivali na "pravo naroda na samoopredjeljenje". Na taj način samo su ubrzali proces raspada federacije, koji je tekao paralelno s procesom raspada i ostalih komunističkih ideoloških konstrukcija. Za razliku od ostalih istočnoeuropskih i srednjoeuropskih zemalja, jugoslavenski vojno-partijski vrh zadugo nije napuštao komunističku ideologiju niti je prihvaćao rješenja koja su dovodila u pitanje "jedinство државе". Kako je vrijeme odmicalo, bivalo je sve jasnije da se jugoslavenska kriza neće razriješiti mirnim putem. Događaji koji su istaknuli su svu nemoć novoizabrane bosansko-hercegovačke vlasti, odnosno neodrživost koalicije suprotstavljenih političko-nacionalnih programa.

Predsjedništvo SFRJ donijelo je 9. siječnja 1991. zapovijed o rasformiranju svih oružanih formacija koje nisu u sastavu jedinstvenih oružanih snaga SFRJ ili tijela unutarnjih poslova i čija organizacija nije utvrđena u skladu sa saveznim propisima. Predsjedništvo je dalo rok od deset dana (do 19. siječnja) za izvršenje zapovijedi. Na zahtjev Republike Hrvatske rok je produljen za 48 sati, do 21. siječnja 1991.⁴⁸ Nekoliko dana po isteku postavljenog roka, 25. siječnja 1991., na Televiziji Beograd prikazana je specijalna emisija Saveznog sekretarijata za narodnu obranu (SSNO), koja je izravno optuživala hrvatskog ministra obrane Martina Špegelja i hrvatski politički i državni vrh za ilegalnu nabavku oružja, organiziranje "paravojnih formacija" i pripremu oružanih akcija protiv JNA.⁴⁹ Prikazivanje filma je u velikom dijelu hrvatske, slovenske, pa i bosansko-hercegovačke javnosti shvaćeno kao priprema za uvođenje izvanrednog stanja, odnosno vojnog udara protiv demokratski izabраних vlada u zapadnim republikama.⁵⁰ Vojska je podigla bojevu gotovost na najvišu razinu, a Hrvatska je mobilizirala rezervni sastav policije.⁵¹ U takvoj atmosferi Skupština SR Bosne i Hercegovine izabrala je na Trećoj zajedničkoj sjednici vijeća, održanoj 30. i 31. siječnja 1991., predsjednika Vlade, tri potpredsjednika i 17 članova

⁴⁷ Milovan ĐILAS, Nadežda GAČE, *Bošnjak Adil Zulfikarpašić*, Bošnjački institut-Zurich, Globus, Zagreb, 1996., 182.

⁴⁸ S. ŠUŠIĆ, Z. TERZIĆ, N. PETROVIĆ, 2002., 199.

⁴⁹ Ljubodrag STOJADINOVIĆ, *Film koji je zapalio Jugoslaviju*, Crno na belo, Beograd, 1995. Usporediti: Slaven LETICA, Mario NOBILO, *JNA Rat protiv Hrvatske*, Posebna izdanja Globusa, Zagreb, 1991., 18.-30. Usporediti: *Istina o naoružavanju terorističkih formacija u Hrvatskoj*, Narodna armija, specijalno izdanje, 26. 1. 1991., 21.-26.

⁵⁰ Borisav JOVIĆ, *Poslednji dani SFRJ*, Politika, Beograd, 1995., 259.

⁵¹ B. JOVIĆ, 1995., 259.

Vlade.⁵² Time su stvorene osnovne pretpostavke da nova koalicijska vlast počne preuzimati ovlasti.

Suprotstavljeni politički koncepti

Na istoj sjednici Skupštine SR BiH, zastupnici SDA tražili su da se na dnevni red uvrsti proglašenje Deklaracije o državnoj suverenosti i nedjeljivosti Republike Bosne i Hercegovine i donošenje ustavnog zakona o nazivu i državnim simbolima Republike Bosne i Hercegovine. Zastupnici SDS-a odbili su taj prijedlog pozivom na "ravnopravnost naroda" i zatražili suspenziju prijedloga sve dok se on ne razmotri na Savjetu za pitanje ostvarivanja ravnopravnosti naroda i narodnosti Bosne i Hercegovine.⁵³ Klub zastupnika SDA je na idućoj, Četvrtoj zajedničkoj sjednici obaju vijeća Skupštine SR BiH, održanoj 27. veljače 1991., ponovno predložio *Deklaraciju o državnoj suverenosti i nedjeljivosti Republike Bosne i Hercegovine*, po kojoj je Republika Bosna i Hercegovina zamišljena kao "suverena, jedinstvena i nedjeljiva demokratska država svih građana, koji u njoj žive, zasnovana na slobodama i pravima čovjeka i građanina, na vladavini prava i na socijalnoj pravdi". Deklaracija je skinuta s dnevnog reda, jer su zastupnici SDS-a ponovno zatražili upućivanje Deklaracije na razmatranje Savjetu za pitanje ostvarivanja ravnopravnosti naroda i narodnosti Bosne i Hercegovine.⁵⁴ Stajalište zastupnika SDS-a o Deklaraciji iznesen je u vidu *Saopštenja* Savjeta SDS-a.⁵⁵ Rasprava o Deklaraciji u Skupštini Bosne i Hercegovine otvorila je uz pitanje Jugoslavije i pitanje Bosne i Hercegovine. Tvrdnja da je Bosna i Hercegovina "Jugoslavija u malom", koja se ranije često isticala u vidu poželjne patriotske parole, postala je zlokobna prijetnja središnjoj jugoslavenskoj republici. Predsjednik Kluba srpskih zastupnika rekao je da Deklaraciju s takvim nazivom i sadržajem treba skinuti, ne samo s ove, nego i sa svake druge sjednice. U javnost su izišle sve suprotnosti između stranaka koalicije, odnosno predstavnika konstitutivnih naroda Bosne i Hercegovine. Postalo je jasno za kakve političke koncepte se zalažu, ali i kolika je stvarna politička snaga svake od njih.

Stranka demokratske akcije je s prijedlogom Deklaracije preuzela političku inicijativu i isprovocirala zanimljiva razmišljanja stranačkih vodstava i zastupnika, koja su i iznijeli prilikom rasprave o Deklaraciji, odnosno o budućem

⁵² Skupština Republike Bosne i Hercegovine, *Zapisnici zajedničkih sjednica Skupštine Republike Bosne i Hercegovine 1990.-1996.*, Sarajevo, 1996., 30.-32.

⁵³ Magnetofonska snimka Treće zajedničke sjednice obaju vijeća Skupštine SR BiH, održane 30. i 31. siječnja 1991., 1/3.-2/3., 43/1. Usporediti: *Zapisnici zajedničkih sjednica Skupštine Republike Bosne i Hercegovine 1990.-1996.*, Sarajevo, 1996., 28.-39.

⁵⁴ Magnetofonska snimka Četvrte zajedničke sjednice obaju vijeća Skupštine SR BiH, održane 27. veljače 1991., 43/2.-43/3. Deklaraciju vidjeti: Miroslav TUĐMAN, *Istina o Bosni i Hercegovini dokumenti 1991.-1995.*, Slovo M, Zagreb, 2005., 53.-54.

⁵⁵ "Saopštenje" je imalo šest točaka, a u sklopu Izjave SDS-a o Deklaraciji pročitao ga je dr. Aleksa Buha. Vidjeti: Magnetofonska snimka 44/2.-45/2. Usporediti: "Saopštenje Savjeta SDS BiH Deklaracija neprihvatljiva", *Muslimanski glas* (Sarajevo), 20. veljače 1991., 1.

statusu Bosne i Hercegovine. Alija Izetbegović je kritizirao izjavu Radovana Karadžića da "ovlašćuje predsjednika SR Srbije Slobodana Miloševića da zastupa interese Srba iz BiH u Jugoslaviji". Karadžić mu je odgovorio da je "za srpski narod suverenitet Jugoslavije prvenstveni suverenitet", te da je izjavio kako u slučaju raspada Jugoslavije ovlašćuje Miloševića, a u slučaju da se Jugoslavija čuva i gradi, tada on ovlašćuje Izetbegovića. Na istoj sjednici, u veljači 1991., Izetbegović je dva puta rekao da bi on "zbog suverene Bosne žrtvovao mir, a da ne bi zbog mira žrtvovao suverenu Bosnu", čime je potvrdio izjavu iz rujna 1990. da će Muslimani "oružjem braniti Bosnu". Podržao ga je i zastupnik Irfan Ajanović, izjavom: "Ako je suverenost onda je mir. Ako nema suverenosti onda nema ni mira to treba da bude jasno svima." Na spremnost Muslimana za "obranu BiH" upozorio je i zastupnik Hadžo Efendić, s obrazloženjem da oni "nemaju drugu domovinu".⁵⁶ Ta izjava je, naravno, implicirala da "drugi" imaju "drugu domovinu". Srpski zastupnici u Skupštini su Izetbegovićevu izjavu da bi "žrtvovao mir zbog suvereniteta Bosne" shvatili vrlo prijetećom i uvredljivom. Član Predsjedništva SR BiH Nikola Koljević nazvao ju je "zastrašujućom".⁵⁷

Neki srpski zastupnici odgovorili su još žešće. Pantelija Milovanović je rekao da "srpske majke još uvijek rađaju Principe", a Milan Nedić je dodao da "taj novi bosanski suveren neće moći preći ni preko mosta na Miljacki, kao što nije mogao ni onaj prije 76 godina". U užarenoj atmosferi, Radoslav Spremo, zastupnik Srpskog pokreta obnove rekao je da je njegova stranka za Jugoslaviju i federalnu BiH, i to je maksimalno što BiH može imati, zatim je svojim protivnicima poručio: "Ako vam to ne odgovara Srpski narod će živjeti u jedinstvenoj srpskoj državi, čije su granice na istoku svetinje, a na zapadu jame koje su postale svetinje." Ni izjave nekih zastupnika SDA nisu djelovale umirujuće. Zastupnik Alija Muminović zatražio je da Vlada pripremi nacrt zakona o davanju dvojnog državljanstva iseljenicima iz Bosne i Hercegovine i Sandžaka u Tursku, jer postoji golem interes "naše braće za povratak u svoju pravu domovinu Bosnu i Hercegovinu"! Inače, SDA je često koristila pitanje Sandžaka kao argument po kojem bi u slučaju referenduma naroda i Muslimani u Srbiji mogli tražiti referendum.⁵⁸

U tom kontekstu Haris Silajdžić je postavio pitanje zašto Muslimani u Srbiji odnosno na Sandžaku nisu konstitutivan narod? Silajdžićevo pitanje bilo je u skladu s uvjerenjem da je Hrvatska država hrvatskog naroda, Srbija srpskog, a Bosna i Hercegovina muslimanskog, te da će Muslimani (zajedno s ostalima) braniti "suverenu, samostalnu i nedjeljivu Bosnu i Hercegovinu" kao što su je i branili "stotinama i hiljadama godina". Bilo je i umirujućih tonova. Zastupnik Rijad Raščić je ustvrdio da SDA ne sudjeluje u razbijanju Jugoslavije te da De-

⁵⁶ Magnetofonska snimka Četvrtje zajedničke sjednice oba vijeća Skupštine SR BiH, održane 27. 2. 1991., 35/1. ŽA, 21/6. i 41/1. kr. Usporediti: "Vukovi nisu pojeli Crvenkapicu", *Muslimanski glas*, 5. 3. 1991., 5. Magnetofonski snimak, 50/4. TO., 60/3-60/4.

⁵⁷ Magnetofonska snimka, 37/4., TO.

⁵⁸ Magnetofonska snimka, 70/1-70/2. TO., 70/3., 52/5., 3/3. 56/3-56/4. Usporediti: *Sandžak na putu autonomije*, VKBI i MNV Sandžaka, Sarajevo, 1995.

klaracijom “ne želi stvoriti nezavisnu državu Bosnu i Hercegovinu, niti pak u njoj porobiti srpski, odnosno hrvatski narod“. Rasprava o Deklaraciji potvrdila je ideološke pozicije i političke programe sudionika. Sama Deklaracija, kao i svi kasniji politički zahtjevi SDA određivali su BiH formalno kao građansku, što je u biti značilo unitarnu centralističku državu. Bila je to forma preko koje je SDA, u skladu s mnogobrojnim javno iznesenim stajalištima stavovima svojih čelnika htjela izgraditi svoju, muslimansko-bošnjačku nacionalnu državu. Svaki oblik unutarnjeg preustroja BiH čelnici SDA, kao i većina pripadnika bošnjačko-muslimanske političke elite, proglašavali su “miješanjem susjednih država u unutarnje stvari, podjelom zemlje i agresijom“. U skupštinskim polemikama zastupnici SDA i SDS-a iznosili su svoja stajališta, postavljajući u prvi plan Bosnu i Hercegovinu, odnosno Jugoslaviju. Argumenti koje su nudili bili su raznovrsni, od iznošenja pseudohistorijskih konstrukcija o “tisuću godina kontinuiteta BiH“, ili o njoj kao “vjekovnoj srpskoj zemlji“, do preoblikovanih politoloških teorija odnosno poželjnih ustavnopravnih rješenja. Zastupnici HDZ-a rijetko su se uključivali u srpsko-muslimansku polemiku. Samo jedan je diskutirao na ovu temu. Anto Šimić iz Odžaka zauzeo se “u ime žitelja Sjeverne Bosne“ za “jedinstvenu, nedjeljivu i suverenu Bosnu i Hercegovinu“. Vršitelj dužnosti predsjednika HDZ-a i član Predsjedništva Stjepan Kljuić rekao je da je HDZ za Jugoslaviju koja bi trebala biti dogovorena “popuštanjem“, te da neće Jugoslaviju “kakva je danas“. Naglasio je da je HDZ BiH “potpuno samostalni politički čimbenik“ i da se u sklopu interesa hrvatskog naroda, koji je najmanji u BiH, najviše borila za Bosnu i Hercegovinu. Predsjednik Kluba zastupnika HDZ-a Vlado Pandžić predložio je kompromisno rješenje Deklaracije, kojim je malo ublažio unitarističku tendenciju SDA i naglasio da je BiH država “građana, naroda“. Kompromis, koji je nudio HDZ, srpski zastupnici su odbili uz obrazloženje da je to samo “pokušaj spašavanja Deklaracije koju je predložila SDA“. Ipak, takvo ponašanje zastupnika HDZ-a nije spriječilo zastupnika Ekrema Ajanovića da optuži “pojedince“ koji “misle da je ovo 1939. godina“ i koji žele nastaviti “započeto djelo“, te podijeliti Bosnu i Hercegovinu, tako da dio pripadne Hrvatskoj, a tri dijela Srbiji.⁵⁹ I minimalno odstupanje zastupnika HDZ-a od muslimanskih političkih zahtijeva, te svaki pokušaj artikulacije vlastitih interesa, dovodio ih je u istu razinu sa SDS-om. Po automatizmu su bili optuživani za “izdaju“ ili “podjelu BiH“. Bilo je to jako frustrirajuće za većinu zastupnika HDZ-a.

Razoružavanje i naoružavanje naroda

Rasprava oko Deklaracije o suverenosti bila je zapravo rasprava o budućnosti Bosne i Hercegovine. Na vidjelo su izišle sve razlike u ciljevima nacionalnih politika. I dok su politički sukobi nastavljeni u javnosti, u tajnosti su započete

⁵⁹ Magnetofonska snimka, 64/5. 63/1.-63/5., 56/1-56/3., 56/1-56/3., 53/3., 39/1.-39/5., 62/2., 65/1.-65/2., 62/2.-62/3. Usporediti: *Zapisnici*, 1996., 50.

pripreme za “nastavak politike drugim sredstvima“. Započele su pripreme za rat, koji je u susjednoj Republici Hrvatskoj već odnosio prve žrtve. Tako se uz do tada glavno pitanje odnosa prema BiH i Jugoslaviji, nametnulo i pitanje odnosa prema ratu u Hrvatskoj. Neposredno nakon uspostave slobodno izabrane vlasti prema zapovjedi SSNO od 14. svibnja 1990. razoružana je Teritorijalna obrana Republike Hrvatske. Naloženo je oduzimanje oružja i TO Slovenije, BiH i Makedonije.⁶⁰ Kada je JNA 17. kolovoza 1990. prisilno prizemljila helikoptere hrvatske policije koji su krenuli u akciju oduzimanja oružja iz pobunjenih policijskih postaja (Knin), naoružani srpski civili blokirali su prometnice. Bio je to početak “Balvan revolucije“, oružanog sukoba Hrvata i Srba.⁶¹ Nešto kasnije, na temelju navedene zapovjedi SSNO-a i odluke Predsjedništva SR BiH od 19. listopada 1990., oružje Teritorijalne obrane SR BiH povučeno je u skladišta JNA.⁶² Time je JNA osigurala monopol na nasilje u SFRJ, a “čuvar jedinstvene države i političkog sustava“, sekretar saveznog Sekretarijata za narodnu obranu SFRJ general Veljko Kadrijević izjavio je da je Teritorijalna obrana bila “jedna velika podvala“. ⁶³ Već na samom početku stranačkog organiziranja u BiH bilo je pokušaja formiranja i svojevrsnih “zaštitnih“ formacija. Vođa SDS-a u inicijativi Vladimir Srebrov osnovao je poluvojnu formaciju *Mlada Bosna*, koja je poslije registracije stranke raspuštena.⁶⁴ Jedan od najutjecajnijih ljudi u SDA, a kasnije i u Armiji BiH, Halid Čengić osnovao je (po svemu sudeći) prvu (para)vojnu jedinicu u BiH. Čengić kaže: “Mi smo u Ustikolini formirali tu jedinicu 2. avgusta 1990. godine - Nas 18 se zaklelo na Kur'an da ćemo se boriti za svoju vjeru, za svoj narod, za svoju državu i da nećemo jedan drugog izdati.“⁶⁵ U Širokom Brijegu (Lištica), u organizaciji *Slobodnog tjednika* promovirana je 1. rujna 1990. *Hrvatska domoljubna organizacija*. Postrojeno je 25 mladića odjevenih u crne majice, a organizatori su “promociju“ pokušali podvaliti HDZ-u. Najavljivali su dolazak dr. Šime Đodana, koji se nije pojavio. Govorio je Ivan Zvonimir Čičak, koji je pozvao na mir i dijalog, te “izvršio smotru“.⁶⁶ U Trebinju je 22. listopada 1990. osnovano Srpsko nacionalno vijeće istočne Hercegovine.⁶⁷ U prosincu

⁶⁰ Slavoljub ŠUŠIĆ, Zlatoje TERZIĆ, Nikola PETROVIĆ, *Zbornik dokumenata iz oblasti odbrane i bezbednosti Jugoslavije 1990 - 1991 godine*, Generalštab Vojske Jugoslavije, Beograd, 2002., vidjeti: “Informacija o merama koje je SSNO preuzeo radi sigurnijeg obezbeđenja naoružanja Teritorijalne odbrane na prostoru cele Jugoslavije“, str. 77.-79. Usporediti: Borisav JOVIĆ, *Poslednji dani SFRJ*, Politika, Beograd, 146. Također: Hasan EFENDIĆ, *Ko je branio Bosnu*, Udruženje građana plemičkog porijekla BiH Sarajevo, Sarajevo, 1998., 101.-108.

⁶¹ N. BARIĆ, 2005., 62.-85.

⁶² JNA, Komanda 2. vojne oblasti od 21. 1. 1992., Komandi 10. korpusa, Stanje i problemi u TO BiH. Usporediti: H. EFENDIĆ, 1998., 101.-108.

⁶³ H. EFENDIĆ, 1998., 97.

⁶⁴ http://www.scc.rutgers.edu/serbian_digest/213/t213-11.htm (27. 3. 2007.)

⁶⁵ Šefko HODŽIĆ, *Bosanski ratnici*, Sarajevo, 1998., 248.

⁶⁶ “Čičak spustio loptu“, *Oslobođenje*, 3. 9. 1990., 5. U posjedu autora je snimka promocije na Širokom Brijegu.

⁶⁷ “Ne priznajemo Srpsko nacionalno vijeće“, *Muslimanski glas* (Sarajevo), 20. 2. 1991., 2.

1990. u Bijeljini je osnovan *Srpski četnički pokret*,⁶⁸ a u Bratuncu Muslimansko nacionalno vijeće.⁶⁹

Na zaoštavanje političke situacije, SDA je reagirala organizacijom skupa pod nazivom "Patriotska liga za BiH", koji je održan u Bihaću 10. veljače 1991. Na skupu je govorio Alija Izetbegović, koji je ponovno upozorio na mogućnost "obrane oružjem", te rekao da "Bosna i Hercegovina neće biti sastavni dio Velike Srbije".⁷⁰ Njegov govor izazvao je reakciju Srpske demokratske stranke, u čijem glasilu je objavljen tekst u kojem su Izetbegoviću posebno zamjerali izjavu kako je "dužnost muslimanskog naroda kao većinskog naroda u Republici čuvati svoje susjede Srbe i Hrvate". Odgovoreno je da su "Srbi sami sebi garancija" i da su "spremni nositi puške".⁷¹ Samo nekoliko dana kasnije, 23. veljače 1991., SDS je dovršio povjerljivi dokument, u kojem je razmatrano poduzimanje određenih akcija ako se BiH odluči na nezavisnost, odnosno, ako vojska izvede udar. U tom dokumentu predviđeno je da će vlasti, u općinama u kojima vlada SDS, suspenzijom republičkih zakona osigurati primjenu federalnih zakona. Izazivanjem sukoba nadležnosti htjeli su izazvati političku krizu i osigurati uvjete za angažiranjem JNA i Saveznog sekretarijata za narodnu obranu. Klub poslanika SDS-a usvojio je ovu politiku i ona je postala javna u dokumentu od 10. lipnja 1991.⁷² Isti dan, 23. veljače 1991., Izetbegović je izjavio kako Jugoslavije uglavnom više nema, a da je ostala trustupanjaska federacija. Ovaj državopravni oblik Izetbegović je opisao tako što će Hrvatska i Slovenija biti potpuno samostalne, čvrsto jezgro nove države činit će Srbija i Crna Gora, a BiH i Makedonija bi bili negdje između. BiH će ipak biti puno više vezana za Srbiju, nego za Hrvatsku. Izetbegovićeva izjava izazvala je žestoke reakcije u dijelu bosanskohercegovačke javnosti, koja se pitala je li Izetbegović izdao BiH i prepustio je Miloševiću. Po Sarajevu su se pojavili grafiti "Alija Srbije". U jednom novinskom članku je konstatirano: "Izetbegović je s druge strane, do sada imao gotovo nepodijeljenu podršku Hrvatske demokratske zajednice (otprilike kao što su Hrvati iz Bosne i Hercegovine stajali iza Nijaza Durakovića sve do 14. kongresa SKJ i pokazivanja vrata), ali je sasvim izvjesno da nakon posljednjih događanja tu stvari neće ostati na dosadašnjem mjestu."⁷³

Pokazala se točna i tvrdnja SDS-a da su Srbi "spremni nositi puške". Na dan kada je u Pakracu došlo do oružanog sukoba između policije MUP-a Re-

⁶⁸ SR BiH MUP, Sarajevo, Bezbjednosna saznanja (Povjerljivo), Sarajevo, ožujak 1991., 19.-20. Protiv Mirka Blagojevića podnesen zahtjev za pokretanje prekršajnog postupka zbog "osnivanja udruženja bez odobrenja".

⁶⁹ SR BiH MUP SDB Uprava za AIP i dokumentaciju SDB, Sarajevo, *Neke pojave nasilnog i ekscenog ponašanja u Bosni i Hercegovini u periodu januar-april 1991. godine*, (Strogo povjerljivo), Sarajevo, maja 1991. godine, str. 2.

⁷⁰ "Bosna i Hercegovina jedina naša domovina", *Muslimanski glas*, 20. 2. 1991., 5.

⁷¹ "Srbi su sebi garancija", *Javnost* (List SDS BiH), broj 18., 16. 2. 1991.

⁷² ICTY, *Presuda Momčilu Krajišniku*, točka 51., stranica 27.

⁷³ Senad AVDIĆ, «Pehlivan na tankom kanafu», *Danas* (Zagreb), 26. 2. 1991., 14.-15. Detaljniju analizu navedenog događaja napisao je Manojlo Tomić, vidjeti: «Don Kihot od Bosne», *Nedjelja* (Sarajevo), 3. 3. 1991., 8.-9. Miljenko JERGOVIĆ, «Muslimani su izabrali samoubojstvo», *Nedjeljna Dalmacija* (Split), 19. 5. 1993., 10.-11.

publike Hrvatske i srpske milicije, 2. ožujka 1991., pred policijskom postajom u istočno-hercegovačkom gradiću Bileći se u večernjim satima okupilo oko tisuću građana srpske nacionalnosti.⁷⁴ Provalili su u postaju i zahtijevali da im podijele oružje. To je i učinjeno. Formalno su registrirani kao pripadnici pričuvnog sastava policije i naoružani. Nakon toga muslimansko stanovništvo u okolnim selima organiziralo je straže, a glasilo SDA *Muslimanski glas* objavilo je na naslovnoj stranici tekst: "Podjela oružja Srbima uznemirila Muslimane".⁷⁵ Bio je to početak sustavnog naoružavanja pristaša SDS-a u Bosni i Hercegovini. Tjedan dana kasnije, 9. ožujka 1991., JNA je na poziv predsjednika SR Srbije Slobodana Miloševića izišla s tenkovima na ulice Beograda kako bi zauzela prosvjede srbijanske oporbe. Vojska je sve više sudjelovala u rješavanju jugoslavenske krize. Tri dana kasnije, u prostorijama Štaba Vrhovne komande (a ne u prostorijama Predsjedništva SFRJ, kako je to bivalo ranije), započela je trodnevna sjednica Vrhovne komande oružanih snaga, sa samo jednom točkom dnevnog reda: Stanje u zemlji i zadaci Vrhovne komande oružanih snaga. General Veljko Kadijević izvjestio je da je zemlja pred građanskim ratom, da su blokirani razgovori o političkoj budućnosti i zatražio uvođenje izvanrednog stanja, te suspenziju svih zakona koji su u suprotnosti s Ustavom SFRJ. Vojska je imala razrađen plan za obaranje vlasti u Sloveniji i Hrvatskoj i za "izlaz iz krize". U tom planu uz ostalo piše: "U Hrvatskoj institucionalno i politički jačati Srpsku krajinu i podržavati njeno otcepljenje od Hrvatske (ne javno nego faktički). Organizovati masovne mitinge u Hrvatskoj protiv HDZ, Bosnu i Hercegovinu dići na noge "za Jugoslaviju", a u Makedoniji ići na koncept Mitinga za rušenje probugarskog rukovodstva. Ići na masovne mitinge podrške u Srbiji i Crnoj Gori. Zabraniti okupljanje na Kosovu."⁷⁶ Zahtjev vojnog vrha nije dobio dovoljan broj glasova u Predsjedništvu i nije prihvaćen. Kadijević je pripremao vojni udar, u čemu ga je podržao Borisav Jović, koji je dao ostavku na funkciju predsjednika Predsjedništva SFRJ. Još dva člana Predsjedništva iz Vojvodine i Crne Gore (Nenad Bućin i Branko Kostić), podnijeli su ostavke kako bi vojsci omogućili uvjete za preuzimanje vlasti. Nakon toga, 16. ožujka 1991., predsjednik SR Srbije Slobodan Milošević izjavio je da Srbija više neće sudjelovati u radu i da više ne priznaje odluke Predsjedništva SFRJ. Milošević je tražio jamstvo vojske da će ga zaštititi od mogućih ponovnih nasilnih akcija oporbe. Iako je dobio jamstvo Milošević se osjećao prevarenim, što je rezultiralo njegovim nepovjerenjem prema vojnom vrhu.⁷⁷

Hrvatsko vrhovništvo na čelu s Franjom Tuđmanom nalazilo se pred opasnošću od vojnog udara, za čije je izvođenje jedan od glavnih argumenata bila blokada razgovora o političkoj budućnosti zemlje. Slobodan Milošević je bio ugrožen prijetnjama oporbe, koja mu je najviše i zamjerala nedovoljni angažman u zaštiti Srba izvan SR Srbije. Rješenje je bilo u deblokadi razgovora o političkoj budućnosti. Predsjednici Tuđman i Milošević sastali su se 25. ožujka

⁷⁴ "Slomljena oružana pobuna u Pakracu", *Kronologija rata*, 1998., 42.

⁷⁵ "Podjela oružja Srbima uznemirila Muslimane", *Muslimanski glas*, 5. 3. 1991., 1.

⁷⁶ B. JOVIĆ, 1995., 283. i 277.

⁷⁷ ISTI, 286.-311.

1991. u Karađorđevu.⁷⁸ Sutradan je potpredsjednik SFRJ Stipe Mesić, u izjavi za *Assosiated press (AP)*, komentirao taj sastanak, rekavši da će jugoslavenske republičke vođe postići dogovor o budućnosti zemlje najkasnije do 15. svibnja 1991. Sarajevsko *Oslobođenje* prenijelo je Mesićevu izjavu i prokomentiralo da je Mesić potvrdio kako se poslije “tajnog sastanka” predsjednika Srbije i Hrvatske premijer Ante Marković “nalazi pod pritiskom”.⁷⁹ Osim Markovića, pod pritiskom se našla i JNA, kojoj je smanjen prostor djelovanja jer je sastanak predsjednika dvije najveće jugoslavenske republike nametnuo pitanje legitimiteta saveznih tijela vlasti. Reakcija Markovićevih reformista, propagandista JNA i uopće (pro)jugoslavenskih političkih snaga usmjerena je na političku diskreditaciju i kriminalizaciju Tuđmana (a znatno kasnije i Miloševića). Teza o tobožnjoj “dogovorenoj podjeli Bosne” i Tuđmanovoj “protubosanskoj politici” koju je još ranije postavio Perinović, dobila je nakon ovog sastanka na težini i postala omiljeno oružje Tuđmanovih političkih protivnika.⁸⁰ Tuđman je to znao, pa je 10. ožujka 1992. na sjednici Predsjedništva HDZ-a upozorio svoje suradnike na scenarij rušenja novoizabrane vlasti u Republici Hrvatskoj, rekavši kako oni koji stoje iza tog scenarija optužuju “Tuđmana u Hrvatskoj i Miloševića u Srbiji” da su glavni uzročnici raspada Jugoslavije, “pa prema tome kada bi ih se uklonilo, stvorile su se mogućnosti sada za obnovu Jugoslavije u ovom ili onom obliku”.⁸¹ Nakon sastanka u Karađorđevu, u Splitu je 28. ožujka 1991. održan sastanak vođa svih šest jugoslavenskih republika.⁸²

Žrtve, vojske i pregovori

Za vrijeme razgovora u Splitu, pobunjena srpska milicija zauzela je upravu nacionalnog parka Plitvice. Tri dana kasnije 31. ožujka 1991., na katolički Uskrs, pripadnici MUP-a Republike Hrvatske izveli su akciju u kojoj su protjerali pobunjenike s Plitvica prema Korenici. Pale su prve ljudske žrtve, a sukobi su postajali sve češći i krvaviji. Selo Kijevo nedaleko od Sinja bilo je u okruženju srpskih ekstremista, a u Borovu Selu je 2. svibnja 1991. ubijeno 12 hrvatskih policajaca.⁸³ Kao reakcija na te događaje, a posebno na ulogu vojske u njima, u Splitu su 6. svibnja 1991. održani masovni protuarmijski prosvjedi, u kojima je poginuo jedan vojnik.⁸⁴ Rat je zahvaćao Hrvatsku, ali je prijetio i Bosni i Hercegovini. Dok su 31. ožujka 1991. odjekivali pucnji na Plitvicama, u džamiji na Soukbunar u Sarajevu, na inicijativu Alije Izetbegovića, osnovano

⁷⁸ Anđelko MIJATOVIĆ, *Pregled političkog i državnog rada dr. Franje Tuđmana 1989 - 1999.*, Zaklada hrvatskoga državnog zavjeta, Zagreb, 2000., 36.

⁷⁹ «Intervju Stipe Mesića Asošijeted presu: Marković odlazi», *Oslobođenje*, 28. ožujka 1991., 1.

⁸⁰ I. LUČIĆ, “Karađorđevo politički mit ili dogovor?”, 2003., 7.-36.

⁸¹ “Zapisnik sa sjednice Predsjedništva HDZ, održane u utorak 10. ožujka 1992. godine u vili Zagorje”, *Stenogrami o podjeli Bosne*, knjiga prva, Kultura & Rasvjeta-Civitas, Split-Sarajevo, 2005., 157.

⁸² “Susret šestorice u Splitu”, *Kronologija rata*, 1998., 44.

⁸³ N. BARIĆ, 2005., 116.-118.

⁸⁴ “Drama u Splitu” *Kronologija rata*, 1998., 57.

je vojno krilo SDA pod nazivom *Patriotska liga*.⁸⁵ Ali, nije samo SDA organizirala svoje "vojno krilo". U istočnobosanskom gradiću Ustiprača kraj Goražda, policija je 9. travnja 1991. zaustavila tri kamiona JNA s 1.119 automatskih pušaka. Kamioni nisu bili zapečaćeni, a dokumentacija je bila neispravna.⁸⁶ Umjesto da objasni o čemu se radi, ili da se nekako pokuša opravdati, vojska je podnijela kaznene prijave protiv čelnih ljudi bosanskohercegovačke policije. Ako nekome tada i nije bilo jasno kome ide oružje, sve je postalo jasnije 24. svibnja 1991. kada je na ulazu u Bileću iz smjera Nikšića policija zaustavila kamion s naoružanjem u kojem je bio i Dušan Kozić, zastupnik SDS-a u Skupštini SR BiH.⁸⁷ Oružje je, po svemu sudeći, trebalo poslužiti za provedbu SDS-ove politike "regionalizacije" Bosne i Hercegovine. Reagirajući na "regionalizaciju", odnosno namjeru udruživanja krajiških i hercegovačkih općina, te na sve učestalije naoružavanje srpskih nacionalista, SDA je u Banjoj Luci 19. travnja 1991. organizirala veliki skup. Alija Izetbegović je rekao da je skup organiziran s ciljem da tamošnjim Muslimanima "vрати nadu", odnosno "da im kaže da nisu sami". Govor je završio riječima: "Velikim Bogom se kunemo da robovi biti nećemo."⁸⁸ Dva dana kasnije, 21. travnja 1991. i u Trebinju je održan "protestni skup" SDA, na kojem je dominirala parola "Ne damo Bosnu".⁸⁹ Unatoč SDA-ovim stajalištima i parolama na skupštini u Čelincu je 25. travnja 1991. konstituirana zajednica četrnaest "srpskih" krajiških općina.⁹⁰ Oni koji su tražili pandan na hrvatskoj strani pitali su hoće li i zapadna Hercegovina krenuti putem regionalizacije? Dopredsjednik HDZ-a Mate Boban je u travnju 1991. izjavio da HDZ BiH odnosno hrvatski narod u cjelini, apsolutno zastupa stajalište da je BiH suverena i nedjeljiva, da ima svoj parlament i vladu i da se sve mora rješavati na civiliziran način, odnosno u sklopu tih institucija koje je narod izabrao. "Nikakve 'regionalizacije' zapadne Hercegovine neće biti."⁹¹

⁸⁵ Nihad HALILBEGOVIĆ, *Čmjenice o Patriotskoj ligi Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1994., 16.-21. Autor je na str. 17. objavio presliku dokumenta zakletve Patriotske lige od 17. 4. 1991., koji glasi: "Zaklinjem se Allahom Dželesanuhu da ću uvijek, u svako vrijeme i na svakom mjestu, braniti sve interese muslimanskog naroda i sve... (nečitke dvije riječi) po cijenu vlastitog života! Također se zaklinjem da ću braniti slobodu i integritet države Bosne i Hercegovine, jedine moje domovine, čije su granice istorijske, trajne i nepovredive! U to ime prihvatam sve obaveze koje proistaknu iz potreba organizacije za ostvarenje pomenutih ciljeva". Ispod teksta nalaze se potpisi. Međutim, autor je u tekstu zanemario faksimil koji je sam objavio, te je na str. 21. napisao: "Već 5. aprila/travnja 1991. godine, usvojen je i tekst zakletve koji glasi: Zaklinjem se Allahu Dželesanuhu da ću braniti slobodu i integritet Bosne i Hercegovine, jedine moje domovine, čije su granice historijske, trajne i nepovredive, da ću stati u odbranu naroda i građana koji budu ugroženi, njihove vjere, prava i sloboda. U tom cilju sam spreman žrtvovati i svoj život." Očito je Halilbegović u skladu s novom društvenom i političkom situacijom, i s novopostavljenim političkim ciljevima, ovom krivotvorinom htio dati potpuno drugačiji smisao organizaciji Patriotska liga, kao i ukupnoj muslimansko-bošnjačkoj politici u BiH.

⁸⁶ "Poslije transporta oružja kroz Bosnu. Ostale zakulisne radnje", *Muslimanski glas*, 26. 4. 1991., 6.

⁸⁷ "SR BiH MUP Izvještaj radne grupe povodom događaja u Bileći 24. 5. 1991. godine."

⁸⁸ "Boj za dostojanstvo pod Banjalukom", *Muslimanski glas*, 26. 4. 1991., 5.

⁸⁹ "Ne damo nijednog našeg ćepenka", *Muslimanski glas*, 26. 4. 1991., 6.

⁹⁰ "Srbi formiraju krajinu", *Muslimanski glas*, 3. 5. 1991., 2.

⁹¹ "Klasični politički scenarij s najtežim posljedicama", *Muslimanski glas*, 26. 4. 1991., 9.

Dok su Muslimani u istočnoj Hercegovini vikali “Ne damo Bosnu“, Hrvati u zapadnoj Hercegovini zabrinuto su gledali što se događa u Hrvatskoj. Dan nakon protuarmijskog prosvjeda u Splitu, 7. svibnja 1991., Deseta motorizirana brigada JNA krenula je iz mostarske vojarne.⁹² Kolonu od 80 vozila na gusjenicama (tenkovi i slično) i 23 vozila na kotačima zaustavili su na granici općina Mostar i Široki Brijeg, u mjestu Pologu, hrvatski građani. Tisuće civila okružili su tenkove uzvikujući: “Nema prolaza“ i “Oslobodite Kijevo“. Komunikaciju s okupljenim narodom uspostavio je predsjednik Skupštine općine Široki Brijeg Anđelko Mikulić. U Polog su u popodnevnim satima došli mnogi hrvatski dužnosnici. Stigao je i Stjepan Kljuić koji je nastupio vrlo netaktično, tražeći od naroda da se razide, zbog čega je bio izvrijeđan i ignoriran. Treći dan blokade, u četvrtak 9. svibnja u Polog je došao i predsjednik Predsjedništva SR BiH Alija Izetbegović. Uvjerljivim govorom i karizmom disidenta pridobio je okupljene. Izetbegović je tada rekao nekoliko vrlo dojmljivih rečenica: “Vi ste moj narod, ja sam vaš“, “Ja nisam došao ovdje kao predsjednik Bosne i Hercegovine, ja sam došao kao Alija Izetbegović“, “Ova armija više nije ono što je bila“, “Ja izdati ne znam“. Izetbegović je zatražio od okupljenog naroda da propusti kolonu, obećavši kako se ona neće zadržavati i da ide na Kupres na vojnu vježbu. Uz Izetbegovićeva uvjerenja i nakon što su dobili brzopletav predsjednika Republike Hrvatske, te kardinala Franje Kuharića, vojna kolona je propuštena i razmjestila se na Kupreškoj visoravni.⁹³

Hrvati su oprostili Izetbegoviću spomenutu izjavu iz veljače 1991. i približavanje srpskoj političkoj opciji. On je u tom trenutku postao stvarni vođa obrane i države Bosne i Hercegovine, što je bilo puno više od njegove dotadašnje pozicije vođe muslimanskog naroda. S takvom ojačanom političkom pozicijom Izetbegović je bio domaćin šestog sastanka vođa jugoslavenskih republika održanog 6. lipnja 1991. u Stojčevcu nedaleko od Sarajeva. Tada je zajedno s makedonskim predsjednikom Kirom Gligorovim iznio prijedlog “saveza suverenih republika, koje grade državu“, s ciljem očuvanja Jugoslavije, ali time i Bosne i Hercegovine.⁹⁴ Dva dan kasnije, 8. lipnja 1991., po uhodanom scenariju miniranja efekta sastanaka republičkih vođa, oko 200 milicionara SAO Krajine iz Knina ušlo je u Drvar i Bosansko Grahovo, gdje su održali smotru.⁹⁵ Na taj način demonstrirali su nepriznavanje granice između “srpskih krajina“ i upozorili na namjeru ujedinjenja tog prostora u neku “novu Jugoslaviju“.⁹⁶ Isti dan, pod dojmom Izetbegovićevog zalaganja za očuvanje Jugoslavije, i paradiranja krajinske milicije po Drvaru i Grahovu, u Zagrebu je održana Sedma sjednica Vrhovnoga državnog vijeća Republike Hrvatske. Hrvatski predsjednik Franjo

⁹² Zdenko ČOSIĆ, *Rat je počeo prije*, Matica hrvatska, ogranak Široki Brijeg, 2007., 70.-74.

⁹³ Tomislav ČUŽIĆ, *Nema prolaza zaustavljanje tenkova JNA-1991.*, Općina Široki Brijeg, 2006., 50. Usporediti: “Čelik pred zidom nepopustljivosti“, *Oslobođenje* (Sarajevo), 10. maj 1991., 4.

⁹⁴ “Zapisnik sa 7. sjednice Vrhovnog državnog vijeća Republike Hrvatske, održane 8. lipnja 1991. godine“, *Stenogrami o podjeli Bosne*, Kultura & rasvjeta d.o.o., Split, 2005., 9.-74.

⁹⁵ “Atak na suverenitet BiH“, *Kronologija rata*, 1998., 65.

⁹⁶ N. BARIĆ, 2005., 195.-202.

Tuđman rekao je da je jugoslavenska kriza u biti kriza međunacionalnih odnosa, koja se prelama na Bosni i Hercegovini. Upozorio je na neodrživost granica Republike Hrvatske određenih poslije Drugoga svjetskog rata uspostavljanjem povijesnog apsurdnog "kolonijalne tvorbe" Bosne i Hercegovine. Tuđman je naveo kako je upozorio nekolicinu hrvatskih političara u BiH da tamošnja hrvatska politika mora biti spremna reagirati na događaje koji će uslijediti.⁹⁷

Alija Izetbegović je nakon upada krajinjske milicije izjavio da je BiH izložena "unutarnjoj i vanjskoj agresiji" za koju se "nismo spremali". Trebalo je početi s pripremama pa je 10. lipnja 1991. u Domu milicije u Sarajevu održan skup predstavnika muslimana iz cijele Jugoslavije. Skup je istaknuo svoje opredjeljenje za "suverenu i cjelovitu Bosnu i Hercegovinu, kao domovinu bosanskih Muslimana i otadžbinu svih jugoslavenskih Muslimana". Sudionici skupa naglasili su da su se za taj izbor "spremni boriti". U tu svrhu osnovano je *Vijeće nacionalne obrane muslimanskog naroda s Patriotskom ligom kao svojim vojnim krilom*. U radu Vijeća sudjelovali su i svi dužnosnici MUP-a BiH, Muslimani, koje je postavila SDA.⁹⁸ Skupom su predsjedavali Alija Izetbegović i Rusmir Mahmutćehajić, a Emin Švrakić, (kasniji) zapovjednik Zelenih beretki s govornice je rekao da ima 420 naoružanih ljudi, te je pozvao "sve one koji žele" da im se pridruže.⁹⁹ Dva dana poslije skupa, 12. lipnja 1991., Izetbegović se sastao s Tuđmanom i Miloševićem u Splitu, gdje su razgovarali o rješenju jugoslavenske krize, s posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu. Izetbegović je odbio kalkulacije da se razgovaralo o podjeli BiH, rekavši kako se s njim na tu temu ne može razgovarati. Koliko se Izetbegoviću moglo vjerovati? U veljači je bio blizak srpskoj federalnoj opciji. U svibnju je Hercegovcima na barikadi u Pologu rekao da su "njegov narod". U lipnju je zaokružio proces osnivanja muslimanske (jedno)nacionalne obrane, a dva dana kasnije izjavio je da je u Split došao kao "predstavnik Republike BiH i svih njezinih naroda".¹⁰⁰

Sastanci predsjednika republika na kojima su pokušavali pronaći političko rješenje bili su prijatnija svima kojima takav razvoj situacije nije odgovarao. Čelnik Hrvatske stranke prava Dobroslav Paraga je 13. lipnja 1991., nakon povratka s turneje po SAD-u, organizirao u Ljubuškom proglašenje *Lipanjске povelje o obnovi i uspostavi Nezavisne Države Hrvatske na cjelokupnom povijesnom i etničkom prostoru s istočnim granicama Subotica, Zemun, Drina, Sandžak i Boka Kotorska*.¹⁰¹ Bilo je to dan poslije sastanka trojice predsjednika u Splitu. Predstavu koju su pred stotinjak okupljenih izvele Paragine pristalice lokalne vlasti shvatile su kao provokaciju, koja se ne može dovesti u vezu

⁹⁷ "Zapisnik sa 7. sjednice Vrhovnog državnog vijeća Republike Hrvatske, održane 8. lipnja 1991. godine", 2005., 9.-74.

⁹⁸ "Proglas", *Muslimanski glas*, 14. lipnja 1991., 2. Usporediti: *Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991-1995.*, Zagreb-Sarajevo 1999. str. 378.

⁹⁹ "Osnivanje Beretki: Je li to zaista tako", *Start* (Sarajevo), 11. prosinca 2007., 20.

¹⁰⁰ "Podjela BiH na kantone", *Kronologija rata*, 1998., 67.

¹⁰¹ "Lipanjска povelja o obnovi i uspostavi Nezavisne Države Hrvatske na cjelokupnom povijesnom i etničkom prostoru s istočnim granicama Subotica, Zemun, Drina, Sandžak i Boka Kotorska". Vidjeti: Krešimir PAVELIĆ, *HSP od obnove do slobode*, Zagreb, 1995., 87.

s njihovom, a svakako niti s hrvatskom državnom politikom. Indikativno je da je tjedan nakon događaja u Ljubuškom, 21. lipnja 1991., u Beograd stigao američki državni tajnik James Baker, koji je "ohrabrio" saveznu administraciju da spriječi raspad Jugoslavije.¹⁰² Bez obzira na namjere vodstva HSP-a, predstava u Ljubuškom poslužila je protuhrvatskoj propagandi koja je svaki politički oblik hrvatstva, a napose predviđeno proglašenje neovisnosti Republike Hrvatske, poistovjećivala s ustaštvom i NDH.¹⁰³ Po potrebi, trebala je poslužiti i kao opravdanje za represiju prema Hrvatima u Hercegovini. Naime, 21. lipnja 1991., isti dan dok je Baker boravio u Beogradu, savezni sekretar za narodnu obranu general Veljko Kadijević sastao se s članovima Predsjedništva SR BiH u Sarajevu. Na tom sastanku iznesena su poprilično različita gledišta članova Predsjedništva SR BiH o situaciji u toj republici i u Jugoslaviji općenito. Razlike su bile u skladu s nacionalnošću članova Predsjedništva. Upozoreno je na nekoliko situacija koje su ozbiljno narušile sigurnosnu situaciju u Bosni i Hercegovini, te je konstatirano da se u BiH "svi naoružavaju".¹⁰⁴

Kraj Jugoslavije

Hrvatski sabor donio je 25. lipnja 1991. Deklaraciju o uspostavi suverene i samostalne Republike Hrvatske. Neovisnost je proglasila i slovenska skupština. Na sjednici Skupštine SR BiH 27. lipnja 1991. predsjednik Predsjedništva Alija Izetbegović predložio je na usvajanje šest točaka o budućnosti SFRJ. Izetbegović je prihvatio činjenicu da su Hrvatska i Slovenija iskoristili pravo na samoopredjeljenje, osudio je "elemente jednostranosti" pri donošenju odluka o razdruživanju, ali je i pozdravio njihovu "spremnost da pregovaraju o udruživanju u jugoslavensku zajednicu". Za temelj pregovora Izetbegović je ponudio već spominjanu *Platformu o budućoj jugoslavenskoj zajednici*, koju je zajedno s Gligorovim već iznio na spominjanom sastanku republičkih vođa u Stojčevcu.¹⁰⁵ Vojska nije čekala rezultate pregovora. Najprije su demonstrirali silu gazeći tenkovima civilna vozila u Osijeku, a onda su po odluci savezne administracije od 25. lipnja 1991. krenula prema Sloveniji kako bi izišli na "jugoslavensku zapadnu granicu" prema Austriji i Italiji.¹⁰⁶ Akcija je započeta 27. lipnja 1991., a trajala je do 4. srpnja 1991., kada se nakon angažmana ministarske trojke Europske zajednice, JNA povukla u vojarne. Isti dan je hrvat-

¹⁰² *Kronologija rata*, 1998., 69. Usporediti: Laura SILBER Allan LITTLE, *Smrt Jugoslavije*, Otokar Keršovani, Opatija, 1996., 142.-144.

¹⁰³ Milorad EKMEČIĆ, «Spoljni uzroci građanskog rata u Bosni i Hercegovini 1992.», *Početak rata u Bosni i Hercegovini, uzroci i posljedice*, Udruženje Srba iz BiH u Srbiji, Beograd, 2001., 64. Ekmečić je ustvrdio je da je "predsjednik HSP-a Dobroslov Paraga sakupio 10.000 dobrovoljaca i sa fašističkim insignijama svečano proglasio NDH u Ljubuškom." Usporediti: Mladen BOŠNJK, *Blaž Kraljević pukovnik i pokojnik*, Radio Stari most, Mostar, 2007., 19.

¹⁰⁴ "Magnetofonska snimka sjednice Predsjedništva SR BiH s generalom Veljkom Kadijevićem, održane u Sarajevu 21. juna 1991. godine", *National Security and the Future*, Volume 7., number 3., St. George Association, Zagreb, 2006., 7.-29.

¹⁰⁵ Miroslav TUĐMAN, *Istina o Bosni i Hercegovini*, Slovo M, Zagreb, 2005., 55.-56.

¹⁰⁶ Konrad KOLŠEK, *Prvi pucnji u SFRJ*, Dan Graf-Danas, Beograd, 2005., 306.

ski predstavnik u Predsjedništvu SFRJ Stipe Mesić, nakon duljeg osporavanja, proglašen predsjednikom Predsjedništva.¹⁰⁷ Nakon Brijunskog sporazuma 7. srpnja 1991., u kojem je naglašeno da “narodi Jugoslavije jedini mogu odlučiti o vlastitoj budućnosti”, ali i kojim su odluke Hrvatske i Slovenije o neovisnosti stavljene pod tromjesečni moratorij,¹⁰⁸ Predsjedništvo SFRJ je 18. srpnja 1991. donijelo odluku o povlačenju JNA, odnosno dislokaciji vojnih kapaciteta iz Slovenije u Bosnu i Hercegovinu, Srbiju i Crnu Goru.¹⁰⁹ SDS BiH je bila zadovoljna ovakvim razvojem događaja. Više su polagali na snagu vojske nego na preciznost definicija naroda i nacije i tumačenje njihovih prava. Općinski odbor SDS-a iz Mostara izdao je priopćenje kojim je dao “punu podršku opredjeljenju da se 14. korpus JNA iz Slovenije stacionira u područje Hercegovine i Mostara”.¹¹⁰ Rat je, zajedno s postrojbama JNA, napuštao Sloveniju i sve više prijetio Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, u kojoj su sve češće blokirane prometnice od “naoružanih građana”. Organiziranje “dobrovoljačkih odreda” i “seoskih straža” postajalo je uobičajena pojava.¹¹¹

Adil Zulfikarpašić je uz pomoć Muhameda Filipovića i u dogovoru s Izetbegovićem 16. srpnja 1991. pokrenuo razgovore sa srpskim političkim vrhom. Cilj je bio postići sporazum i izbjeći rat. Sporazum je i postignut, najprije između Zulfikarpašića i Karadžića, a zatim i s Miloševićem, koji je u znak dobre volje obećao odmah za zapovjednike korpusa JNA, koji se nalaze u BiH, imenovati Muslimane. Vođe MBO-a prihvatili su ostanak BiH u “krnjoj Jugoslaviji”, a vođe SDS-a odustali su od kantonizacije, odnosno regionalizacije BiH.¹¹² Izetbegović i SDA, su ipak, odbili prihvatiti “historijski sporazum” koji je ponovno narušio odnose i unio dodatno nepovjerenje između Muslimana i Hrvata. Predsjedništvo HDZ-a BiH reagiralo je priopćenjem da će Hrvati iz BiH braniti Hrvatsku, te da će “dići ustanak” ako se postigne “historijski sporazum” između Srba i Muslimana na štetu Hrvata u BiH. Zaključeno je i da “odnosi sa Muslimanima moraju ostati i dalje dobri te hrvatski narod ne smije bilo čime poremetiti te odnose”.¹¹³ U ljeto 1991. rat je već u potpunosti zahvatio Hrvatsku. Načelnik Generalštaba Oružanih snaga SFRJ pozivao je na opću mobilizaciju na “dobrovoljnoj osnovi” i prijetio dezerterima. Federalna

¹⁰⁷ Stipe MESIĆ, *Kako je srušena Jugoslavija*, Mislavpress, Zagreb, 1994., 57.-66.

¹⁰⁸ M. TUĐMAN, 2005., 57.-61. Brijunska deklaracija verificirana je i u Skupštini SR BiH uz dodatno tumačenje Rasmira Mahmutčegajića zastupnicima SDA da “u europskom smislu riječ narod podrazumijeva sve građane na određenoj teritoriji, a ne narod kao naciju”. Vidjeti: T. HAVERIĆ, 2007., 105.

¹⁰⁹ Veljko KADIJEVIĆ, *Moje viđenje raspada vojska bez države*, Politika, 1993., 121. Usporediti: “Potpisan Brijunski sporazum”, *Kronologija rata*, 1998., 75.

¹¹⁰ SDS BiH OO SDS Mostar, broj: 01-42/91., *Saopštenje*, Mostar, 1. 8. 1991.

¹¹¹ SR BiH MUP, *Bezbjednosna saznanja* (Povjerljivo), Sarajevo, lipanj 1991., str. 3.-4. i 8.-12. U Nevesinju je još 15. 5. 1991. stotinjak građana u “Narodnom univerzitetu Nevesinje osnovalo “Srpski dobrovoljački odred”. (SJB Nevesinje, *Depeša*, broj 16-14/01-502., dana 15. 5. 1991.)

¹¹² “Zajednički život u zajedničkoj državi”, *Politika* (Beograd), 31. 7. 1991., 1. i 12.

¹¹³ HDZ BiH Predsjedništvo, *Izvod iz zapisnika sa VIII. Redovite sjednice Predsjedništva HDZ BiH održane 31. srpnja 1991.*

vojska se povlačila iz Slovenije i prelazila u Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu. U dijelovima Mostara s većinskim srpskim stanovništvom organizirane su vojne snage i zavedena akcija "Ljeto 1991."¹¹⁴ Deklaracijom Ministarskog vijeća Europske zajednice objavljenom na sastanku u Bruxellesu, održanom 28. kolovoza 1991., srpska politika proglašena je potpuno pogrešnom, a JNA je optužena zbog otvorene potpore srpskoj strani. Senat SAD-a je 13. rujna iste godine usvojio rezoluciju kojom je oštro kritizirao agresivnu politiku Srbije i JNA.¹¹⁵ Vodstvo SDS BiH nije se previše obaziralo na deklaracije i rezolucije. Općinski odbor Srpske demokratske stranke iz Mostara, zajedno sa Savezom komunista-pokretom za Jugoslaviju i Socijaldemokratskom partijom (SDP), organizirao je 3. rujna 1991. "miting podrške JNA i Federativnoj Jugoslaviji"¹¹⁶ Dok su srpske i (pro)jugoslavenske političke snage iskazivale potporu vojsci koja je pristizala iz Slovenije, među hrvatskim stanovništvom raslo je nezadovoljstvo. Vojska je pokrenula ofenzivu na Republiku Hrvatsku, ali i na Hrvate općenito.

Čiji je rat u (Bosni i) Hercegovini

Napad na Hrvate nije ostao bez odgovora i u BiH. U mjestu Vinjanima kraj Posušja 18. rujna 1991. skupina Hrvata napala je vojni transport. Ubijen je stariji vodnik Vojko Čeh, a ranjen jedan vojnik JNA. Na hrvatskoj strani poginuo je Ludvig Pavlović, jedini preživjeli iz skupine gerilaca ubačenih 1972. u Jugoslaviju. Kod njega je pronađena iskaznica pričuvnog sastava MUP-a Republike Hrvatske.¹¹⁷ Dva dana kasnije, 20. rujna 1991., u Hercegovinu su ušli dijelovi Užičkog (37.) i Titogradskog (2.) korpusa JNA, popunjeni rezervistima iz Srbije i Crne Gore.¹¹⁸ Tijekom rujna i listopada 1991., u središnjoj Bosni, Hrvati su

¹¹⁴ Nakon povlačenja srpskih snaga iz Mostara, pronađeni su dokumenti klasificirani najvećim stupnjem tajnosti i označeni kao dio dokumentacije iz akcije Ljeto 1991. Nastali su "na položaju" u selu Raštanima.

¹¹⁵ *Kronologija rata, 1989.-1998.*, HIC, Zagreb.1998., 74.-93.

¹¹⁶ Srpska demokratska stranka BiH, Opštinski odbor SDS Mostar, Broj: 01-53/91. Mostar, 3. 9. 1991. godine.

¹¹⁷ SR BiH MUP CSB Mostar, *Saopćenje*, 19. 9. 1991. Saopćenje je izrađeno na temelju službene zabilješke sastavljene 18. 9. 1991. u Mostaru, na temelju informativnog razgovora obavljenog s policajcem D. B. koji je bio na licu mjesta u vrijeme događaja. Zbog karizme gerilca i mučenika, Pavlovića su kasnije "svojatali" HVO, HOS, *Kažnjenička bojna* itd. Njegova smrt je mistificirana i politizirana do te mjere da su čak i neki povjesničari nekritično i neprofesionalno prihvatili izmišljotine. Slikovit primjer je navod prof. dr. Ive Goldsteina o smrti "karizmatiskog nosioca ideje o integralnoj BiH i savezu s Bošnjacima" Ludviga Pavlovića, koji je tobože "ubijen snajperskim metkom u blizini Ljubuškog"? Profesor Goldstein je iznio jednu proizvoljnu i jednu potpuno netočnu tvrdnju, ne pozivajući se na bilo kakav izvor. Vidjeti: Ivo GOLDSTEIN, "Granica na Drini-razvoj i značenje mitologema", *Historijski mitovi na Balkanu*, Sarajevo, 2003., 135. Iste tvrdnje iznio je i u knjizi. Ivo GOLDSTEIN, *Hrvatska povijest*, Novi liber, Zagreb, 2003., 410.-411.

¹¹⁸ SR BiH MUP CSB Mostar, *Izveštaj o ponašanju vojnih rezervista na području CSB Mostar i reakcije građana*, Br. 16, Strogo pov. 24. 09. 1991. godine. Na proširenom kolegiju načelnika CSB Mostar, održanom 25. siječnja 1992. Godine, rečeno je kako je od dolaska rezervista JNA u Hercegovinu, dakle od 20. rujna 1991. godine zabilježeno 1.500 slučajeva otvaranja paljbe iz

više puta zaustavljali konvoje JNA. U Novom Travniku su 21. prosinca 1991. organizirali prosvjede pred tvornicom iz koje su pripadnici JNA, pod zaštitom MUP-a SR BiH, izvlačili raketne sustave velike razorne moći.¹¹⁹ Korpusi pristigli u Hercegovinu bili su glavni dio snaga koje su 1. listopada 1991. napale Dubrovnik, uništivši pritom i sedam hrvatskih sela u južnoj Hercegovini, od kojih je najveće nekadašnje općinsko središte Ravno. Na sjednici Vlade SR BiH održanoj 9. listopada 1991. prevladavalo je stajalište da BiH mora ostati neutralna "u ratu koji se vodi na jugoslavenskim prostorima".¹²⁰ Alija Izetbegović je 6. listopada 1991. preko *TV Sarajeva*, uputio javnosti proglas o neutralnosti BiH u "ratu između Srbije i Hrvatske". Izetbegović je tom prilikom rekao: "Stavit ću im svima na znanje da Bosna i Hercegovina ne želi da bude učesnik u ovom bezumnom činu. Na osnovu navedenog i onih zaključaka koje znate, odluka Predsjedništva o mobilizaciji, vaše je pravo i dužnost, građana BiH, da se ne odazivate na mobilizaciju, ni na poziv da učestvujete u građanskom ratu. Niste dužni, zapamtite, ništa vas ne obavezuje na to, da dižete ruke jedni na druge, da pucate jedni na druge [...] Zapamtite, ovo nije naš rat. Neka ga vode oni koji žele da ga vode. Mi ne želimo taj rat. Pomozite nam, dakle, zajedno sa nama učinite sve da sačuvamo mirnu Bosnu."¹²¹

Teško je bilo sačuvati mirnu Bosnu dok je Hercegovina gorjela. Izjavu da to nije "naš rat", Hrvati su shvatili tako da to nije muslimanski rat i da se sami moraju pobrinuti za sebe. Izetbegović je potrošio kredit stečen u Pologu i ponovno (p)ostao samo vođa Muslimana u BiH. Ni vodstvo HDZ BiH nije na odgovarajući način javno reagiralo. Dva dana nakon Izetbegovićeva proglasa javnosti održana je Zajednička sjednica Predsjedništva stranke i "Republičkog kriznog štaba HDZ BiH". Doneseni su zaključci da će JNA "ako nastavi sa ratnim djelovanjem" biti proglašena agresorskom vojskom. Pozvani su Hrvati u BiH da odbiju pozive za regrutacijom, mobilizacijom i "financiranjem" JNA. Prihvaćena je odluka Predsjedništva SR BiH o "neutralnosti" BiH, te dana "uputa hrvatskom narodu" da ničim ne pridonese zaoštavanju odnosa s Muslimanima, uz napomenu da HDZ BiH "samostalno gradi svoju politiku". Doneseni su i zaključci o potrebi prihvata izbjeglica, organiziranja "zapovjedno-stručnih tijela" u kriznim štabovima, "sastavljanja popisa dobrovoljaca", ali i o mogućnosti "kantonizacije" u slučaju "cijepanja BiH", pri čemu se "preporučuje čelnicima muslimanskog naroda" da Hrvati i Muslimani teritorijalno

vatrenog oružja, a rezervisti su u to vrijeme izveli 41 napad na privatne kuće i 23 napada na privatne ugostiteljske i trgovačke radnje; SR BiH MUP CSB Mostar, Izlaganje načelnika CSB za sastanak od 25. 01. 1992. godine, Mostar, 24. 1. 1992., 2.

¹¹⁹ Anto VALENTA, *Srcem i razumom*, HKZ, Sarajevo, 1998., 90.-92. i 116.-120.

¹²⁰ Karlo ROTIM, *Obrana Herceg-Bosne.*, Široki Brijeg, 1998., 155-157. Ravno je nakon rata ponovno postalo općinsko središte.

¹²¹ M. BOJIĆ, 2001., 361. Prema nekim tumačenjima Izetbegović je pozvao Muslimane da se ne odazivaju na mobilizaciju koju je provodila JNA, pa je on tako bio protiv napada na Hrvatsku. Vidjeti: Anton TUS, "Rat u Sloveniji i Hrvatskoj do Sarajevskog primirja", *Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini*, Jesenski i Turk, Dani, Zagreb, Sarajevo, 1999., 83. Nakon što su hrvatska sela u Hercegovini spaljena, a ljudi poubijani, Izetbegović kao predsjednik Predsjedništva SR BiH nije mogao ostati neutralan. On je nastupio kao muslimanski vođa.

ostanu zajedno, te da se “konfederalno ili ugovorno“ vežu s Hrvatskom i Slovenijom.¹²² Nakon sastanka održana je konferencija za tisak na kojoj nije bilo niti riječi o napadu JNA na Ravno.¹²³

Bilo je to javno priznanje nemoći i nesnalaženja vodstva HDZ-a, čije članstvo je sve glasnije optuživalo Stjepana Kljuića i vrh stranke u Sarajevu da ne vodi hrvatsku politiku, već su poslušnici SDA i Izetbegovića. Nakon izostanka očekivane reakcije zbog napada na Ravno, Kljuić je naišao na još žešće udare, a nezadovoljstvo njegovim vođenjem stranke iskazivano je i zahtjevima za njegovom smjenom. Urednik *Hercegovačkog tjednika* optužio je Izetbegovića i Kljuića za pasivnost i ignoriranje stradanja hercegovačkih sela i stanovništva, te napisao: “Možda je stradanje ovoga hrvatskog sela na obroncima Popova polja, na sred teritorija Hercegovine trenutak za definicije ali i za novu politiku prema cinizmu SDS. Možda je stradanje djece iz Ravnoga bolji povod za otvaranje očiju političarima koje smo birali, od prilike za dokazivanje pozicija 'obrane golorukog naroda'. Ovo je povijesno vrijeme i ne bi Ravno trebalo, niti se to zarad vlastite savjesti smije, ostaviti van tijeka te iste povijesti. [...] Za sve to vrijeme zapjenušani 'demokrati' SDS prijete uništavanjem cijelim narodima i traže razumijevanje za to, sasvim javno i bez elementarnih skrupula. Jer valjda, treba cijeliti to što do sada Herceg-Bosna, dakle Alija i Stjepan imaju samo Ravno na savjesti.“¹²⁴

Prijetnje i podjele

Dok se u Hercegovini vodio “njihov rat“, “naš rat“ vodio se u Sarajevu, u Skupštini SR BiH., gdje je 10., 11. i 14. listopada 1991. održana osma zajednička sjednica njezinih vijeća. Predsjednik Vlade SR BiH Jure Pelivan podnio je izvješće o mjerama Vlade na očuvanju pravne sigurnosti i integriteta BiH. Pelivan je rekao da se BiH nalazi u “velikim političkim i egzistencijalnim nezivjesnostima“, građani se nalaze u strahu, a prijete opasnost da se rat “koji se vodi na području Republike Hrvatske prenese i u Bosnu i Hercegovinu“. Pelivan je upozorio na problem različitih oružanih skupina, destabilizaciju i eroziju državnih institucija, strah i ratnu psihozu, ali je prešutio činjenicu da se na teritoriju BiH vode borbe, da su poubijani civili i uništena sela. Naprotiv, Pelivan je rekao da na tlu BiH “nisu vođeni, barem ne veći oružani sukobi“. Vlada SR BiH, na čijem čelu je bio Hrvat, prešutjela je stradanje Hrvata u jugoistočnoj Hercegovini. Takvo ponašanje donekle objašnjava izjava zastupnika

¹²² HDZ BiH Predsjedništvo HDZ, Republički krizni štab HDZ BiH (Strogo povjerljivo), 469/91., *Zaključci sa zajedničke sjednice Predsjedništva HDZ BiH i Republičkog kriznog štaba HDZ BiH, koja je održana 8 listopada 1991. godine*. U potpisu Ignjac Koštroman i Stjepan Kljuić.

¹²³ Ivo LUČIĆ, *Moje selo Ravno*, Hrvatska hercegovačka zajednica Herceg Stjepan, Zagreb, 1992., 69.

¹²⁴ “Ravno, savjest Herceg-Bosne“, *Hercegovački tjednik* (Mostar), broj 21., 17. listopada 1991., 12. i 13.

Muhameda Filipovića, koji je rekao da su "Bosnu pritisnule vojske" i dodao: "Bosna nema efikasne Vlade i efikasne vlasti. U Bosni postoje dvije vlade. Postoji Vlada g. Pelivana i postoji Vlada g. Izetbegovića, čiji je konkretno egzekutor g. Ganić. To su političke istine, molim vas lijepo to su političke istine, ja neću osporavati etničke motive koji stvaraju ovu situaciju, ali ću reći da takva situacija s jedne strane štopa gospodina Pelivana koji ne može da preduzme sve što je potrebno." Filipović je zaključio: "Bosna je faktički podijeljena. Vi možete staviti crni povez na oči i ne vidjeti to, ali to je činjenica." Zastupnik Sejfudin Tokić je također ustvrdio da je Vlada, kao i Skupština nemoćna, što pokazuje i činjenica da je uspoređivanjem utvrdio da je Pelivanovo izlaganje u biti "ponovljeno izlaganje od prije četiri do pet mjeseci". Tokić je rekao da Vlada ima vlast "na minimalnom teritoriju BiH", te vlada "sve manje, gotovo nikako". U ime HDZ-a istupio je zastupnik Mate Jurković, izvjestio Skupštinu o stanju u Ravnom i jugoistočnoj Hercegovini, te zatražio da Skupština formira komisiju koja treba obići Ravno i opustošena područja. Predsjednik kluba SDA dr. Naim Kadić nije spomenuo Ravno, ali je rekao da su "tri Muslimana već ubijena u ovoj republici", a da još uvijek nije otkriven i kažnjen onaj tko je to učinio. Muhamed Čengić je upozorio da se muslimanski narod iseljava iz istočne Hercegovine i dodao zanimljiv podatak: "Mi smo prikrivali da muslimanski narod gine, da se muslimanski narod iseljava, da muslimanski narod mora da bježi od kuća i nije to dovoljno gospodo vama Srbima koji ovdje sjedite, nego stalno tvrdite da ste vi ugroženi, a mi nismo."¹²⁵ Ovaj podatak o "prikrivanju" stanja u BiH ističe da je jedno vrijeme u muslimanskoj politici provođena taktika "žmirenja". Naime, oporbeni zastupnik Rasim Kadić predlagao je "žmirenje na određene situacije, na uzurpaciju JNA", kao rješenje problema u BiH. Kadić je to pravdao nemogućnošću drugog rješenja jer on nije bio za to "da se mlatimo".¹²⁶

Skupština SR BiH dobila je više inicijativa za rješavanje jugoslavenske krize: Platformu Predsjedništva, Izdvojena mišljenja (Platformu) srpskih članova Predsjedništva, Inicijativu za mirno rješenje jugoslavenske krize donesenu na sastanku u Beogradu (Beogradska inicijativa),¹²⁷ stajališta SDP-a o mogućem mirnom rješenju, te konačno Memorandum-pismo o namjerama SDA koju

¹²⁵ Magnetofonska snimka Osme zajedničke sjednice vijeća Skupštine Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, Prvi dan zasjedanja 10. listopada 1991. 3/3. i 4/1., 5/5 SO Zajednička i 10/1 ŽA, ZS 12/1 hm, 24/3., 30/4., 58/1. KZ.

¹²⁶ Esad HEĆIMOVIĆ, "Muslimansko-srpski problem-Transkript prvih podjela", *Kako su prodali Srebrenicu i sačuvali vlast*, (Dani-specijalno izdanje), Sarajevo, rujan 1998., 79. Vidjeti članak: "Hoće li iko razumjeti Muslimane-Zašto Avdo Hebib nije povjerovao u istinu, pitaju se Muslimani Trebinja", *Muslimanski glas*, 15. 11. 1991., 2.

¹²⁷ Beogradska inicijativa pokrenuta je na sastanku Slobodana Miloševića s predsjednicima skupština Srbije, Crne Gore i Bosne i Hercegovine održanom u Beogradu 12. kolovoza 1991. Cilj inicijative bio je očuvanje Jugoslavije u kojoj je trebala biti i BiH. Potpisnici inicijative tvrdili su da je ona uvjet mirnog rješenja krize. Površni autori miješaju "Beogradsku inicijativu" s "Istorijskim sporazumom", iako je ona iznesena tek kada je sporazum Karadžića i Zulfikarpašića propao. Vidjeti: L SILBER i A. LITTLE, 1996., 211.-212. Od njih su preuzeli i drugi. Vidjeti: Dušan BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, Golden marketing, Zagreb, 1999., 783. Vidjeti: Drugi nastavak Bilandžićeva feljtona u *Jutarnjem listu*, 22. 11. 2006., 39.

je podržalo još nekoliko stranaka.¹²⁸ Klub SDS-a i SPO odbacio je Memorandum, upozorivši da je put u suverenost BiH put odcjepljenja od Jugoslavije, a odcijepiti se mogu samo suvereni narodi. Naglasili su da "srpski narod sa svojim teritorijem ostaje u SFRJ". Predsjednik kluba zastupnika HDZ-a dr. Vlado Pandžić ponovio je opredjeljenje kluba za "suverenu BiH, nepovrjedivost i nepromjenjivost njezinih granica", te je u potpunosti podržao prijedlog SDA. Alija Izetbegović je rekao da se "suverenosti BiH nećemo odreći, pa šta bilo". Odgovorio mu je Radovan Karadžić rekavši da je zalaganje za suverenost BiH zalaganje za odcjepljenje od Jugoslavije. Karadžić je prijeteći upozorio: "Ovako se može zapaliti oganj građanskog rata u kome će nestati i građani i narodi i gradovi ove BiH."¹²⁹

U stanci zasjedanja Skupštine SR BiH, tijekom vikenda 12. i 13. listopada 1991., u Sarajevu je održan sastanak čelnika muslimanskih i srpskih stranaka. Odgovarajući na pitanje Rasima Kadića postoji li konsenzus vladajućih stranaka o pravu na samoopredjeljenje do odcjepljenja, Alija Izetbegović je rekao: "Konkretno, mi i SDS smo pregovarali da nađemo izlaz, jer između nas je došlo do problema. Jer kako je god Jugoslavija donekle srpsko – hrvatski problem, i Bosna je muslimansko – srpski problem – problem Muslimana i Srba ovdje, naš je to problem. Naime, tu postoji, na toj relaciji, postoji nesporazum. Na relaciji Muslimana i Hrvata ne postoji problem, jer su oni rekli da su za suverenu Bosnu. Neko im ne vjeruje. Ja im vjerujem. Na koncu konca, ako to ljudi ponavljaju deset puta i ako se na taj način i ponašaju, što da im ne vjerujem."¹³⁰

Sjednica Skupštine nastavljena je 14. listopada 1991. Najžešća i najzanimljivija rasprava vodila se oko Memoranduma o suverenitetu. Radovan Karadžić je tijekom rasprave rekao da on i SDS ne kreiraju nego tumače volju srpskog naroda. Da srpski narod hoće ostati u Jugoslaviji, a oni koji ga žele silom odvesti iz Jugoslavije vode Bosnu i Hercegovinu u pakao, a muslimanski narod možda u nestanak, "jer muslimanski narod ne može da se odbrani ako bude rat ovdje". Odgovorio mu je Izetbegović, koji je rekao da izrečene prijetnje ne služe na čast srpskom narodu, te da muslimanski narod neće nestati. Dodao je kako poručuje građanima Bosne i Hercegovine da ne strahuju jer on ima pouzdane informacije da rata neće biti, jer je za rat potrebno dvoje. Naglasio je kako ne dopušta da ih (SDA i Muslimane) posvade s Armijom, da je Armija u BiH potrebna, da je ona stabilizirajući faktor u situaciji kada među 200.000 naoružanih ima i dio psihopata, a da probleme prave "rezervisti", koji "raspojasani, bez opasača, pucaju u zrak i po džamijama, te plaše narod". Izetbegović je naveo da u BiH već sutra na razgovor dolazi "gospodin general Kadrijević s još nizom generala", s kojima će razgovarati o statusu Armije. Izetbegović je tom prilikom rekao: "Mi ćemo njima vrlo jasno to kazati. Ja koristim priliku da ovo javnosti kažem. Nemojte ništa činiti protiv armije. Nemojte praviti probleme

¹²⁸ Skupština SR BiH, *Zapisnici*, 1996., 101.-103. Tekst Memoranduma vidjeti: "Tekst Memoranduma", *Muslimanski glas*, 18. 10. 1991., 8.

¹²⁹ Magnetofonska snimka, 58/4., 58/5 i 59/1., 61/2., 62/1. SO

¹³⁰ E. HEČIMOVIĆ, 1998., 75.-76.

njihovim porodicama nećemo praviti nikakve probleme tamo. Nama je armija u situaciji, kada je 200 hiljada ljudi svakojakih naoružano među kojima barem jedan promjer psihopata, nama je prisustvo armije stabilizirajući faktor i potrebna takva armija, ali naravno nisu neki rezervisti iz nekih krajeva Jugoslavije ovde nužni i oni nam ne trebaju i oni nam stvaraju probleme. A mi s armijom nismo do sada imali probleme nećemo imati ni dalje probleme. I neka se niko ne raduje da će nam stvoriti probleme, mi te probleme nećemo imati.¹³¹ Zasjedanje Skupštine oduljilo se do kasno u noć. Unatoč Izetbegovićevim pohvalama Armiji, zastupnici SDS-a su u ranim jutarnjim satima 15. listopada 1991. demonstrativno napustili Skupštinu SR BiH, a zastupnici SDA i HDZ-a su s još nekolicinom manjih stranaka usvojili SDA-ovu Platformu o položaju BiH u budućem ustroju jugoslavenske zajednice, kao i Memorandum, koji je izveden iz Platforme. Također su odbacili Beogradsku inicijativu.¹³²

Istog dana, 15. listopada 1991., u Sarajevu je održan najavljeni sastanak između republičkog i vojnog vodstva. Sastankom je predsjedavao Alija Izetbegović, koji je nakon što je pozdravio nazočne rekao: "Drago mi je da smo se našli da raspravimo neka pitanja. Hoću da vas uvjerim, sa dvije rečenice, ja sam to sinoć rekao na zasjedanju Skupštine pa ću to samo ponoviti, mi sa armijom nismo imali niti želimo da imamo problema. Nadam se da ih nećemo imati. Ima izvjesnih stvari koje bismo željeli da otklonimo. Da otklonimo neke male nesporazume koji tu i tamo postoje, ali generalno niti imamo problema niti ćemo ih, nadam se, imati – što se tiče BiH i njenih građana i Vlade. To je naš nekakav generalni stav. To je nekakva polazna osnova za ovaj razgovor." Predsjednik Vlade SR BiH Jure Pelivan govorio je o namjenskoj industriji, a posebno je istaknuo "dobru suradnju našeg MUP-a i generala Vasiljevića" u rješavanju tekućih problema.¹³³ General Kadijević pozvao se na odluku Vijeća sigurnosti UN-a o embargu na uvoz oružja u Jugoslaviju (Rezolucija UN-a broj 713. od 25. rujna 1991.) i zatražio njezino poštovanje.¹³⁴ Naglasio je da je JNA jedna od rijetkih institucija SFRJ koja egzistira. Upozorio je da nema razlike između redovnog sastava i rezervista, te da vojne jedinice u BiH nisu tu zbog BiH, nego zbog izvršenja zadaća u Hrvatskoj i u sukobu su s Hrvatskom. Srpski predstavnici u Predsjedništvu SR BiH Biljana Plavšić i Nikola Koljević dali su potporu JNA i generalu Kadijeviću. Pri tome su upozorili na "problematičnost" skupštinske odluke (Memoranduma o suverenitetu) "kojom se srpski narod stavlja u inferioran položaj", te na "prekoračenje ovlasti"

¹³¹ Magnetofonska snimka, 88/3. do 89/2. AG, 89/3. do 90/4. Vidjeti objavljen, autoriziran (prepravljen) tekst: "Muslimanski narod neće nestati", *Muslimanski glas*, 18. listopada 1991., 2.

¹³² Skupština SR BiH, *Zapisnici*, 1996., 103.-106. O dramatičnosti i važnosti sjednice govori i podatak da je trajala do 5 sati i 35 minuta ujutro. Vidjeti: *Službeni list SR Bosne i Hercegovine*, broj 32., Sarajevo, 16. listopada 1991.

¹³³ "Magnetofonska snimka sastanka predsjednika i članova Predsjedništva SR BiH i predsjednika Vlade SR BiH sa najvišim ličnostima SSNO i generalštaba OS SFRJ, održanog 15. oktobra 1991. godine u Sarajevu", *National Security and the Future*, Volume 7., Number 3., St. George Association, Zagreb, 2006., 31.-62.

¹³⁴ "Rezolucija 713. od 25. rujna 1991.", *Ujedinjeni narodi-Rezolucije o Republici Hrvatskoj-UNPROFOR*, Pan liber, Osijek, 1995., 19.-21.

rezervnog sastava milicije MUP-a SR BiH u slučaju kontrole vojnih konvoja. Biljana Plavšić označila je Ministarstvo obrane SR BiH "bastionom" propagande protiv JNA i suprotstavila se ideji o demilitarizaciji BiH. Alija Izetbegović se usprotivio njezinim izjavama ponovivši više puta, na različite načine, svoju poznatu tezu kako "ovo nije naš rat". Između ostalog, Izetbegović je rekao: "Kad je već došlo do toga da bezumni ljudi zametnu tu kavgu, onda šta možemo drugo nego da se uklonimo iz toga." Zaključio je da treba "pojačati suradnju MUP-a i armije na očuvanju reda i mira u BiH".¹³⁵ Kako je ta suradnja izgledala, najbolje pokazuje zapovijed koju je 15. prosinca 1991. napisao komandant 10. motorizirane brigade JNA u Mostaru, a u kojoj uz ostalo piše: "Po potrebi blokirati, a ako treba i zauzeti CB Mostar i SJB Broj 1 MUP-a Mostar gde uz pomoć lojalnog i patriotski opredeljenog aktivnog i rezervnog sastava MUP-a uspostaviti ponovo rad MUP-a pod kontrolom JNA."¹³⁶ Koliko je bila ispravno pozivati JNA da uz MUP bude čuvar reda i mira u Bosni i Hercegovini vidjelo se i kada su pripadnici JNA sravnili hrvatsko selo Ravno i susjedna sela u jugoistočnoj Hercegovini, a još prije toga i hrvatsko selo Uništa na Dinari. Iz Sarajeva nije bilo odgovarajuće reakcije na stradanja Hrvata u Hercegovini. Prva reakcija muslimanske politike i javnosti uslijedila je tek u siječnju 1992., kada je u Živinicama ubijen prvi Musliman. Masa ljudi okupila se i tražila povlačenje rezervista JNA uz povike "ovo nije Srbija" i "hoćemo oružje". Obratio im se član Predsjedništva SR BiH Ejup Ganić koji im je rekao da ne traže oružje i ustvrdio: "Mi ćemo nezavisnost dobiti, bez i jednog ispaljenog metka".¹³⁷

Nakon sastanaka s Kadrijevićem u Sarajevu, Izetbegović se 26. travnja 1992. sastao u Skoplju s Brankom Kostićem i Blagojem Adžićem, tada je u skladu s Miloševićevim obećanjem iz srpnja 1991. tražio od njih da imenuju "nekoliko muslimanskih generala koji će biti komandanti u Bosni i Hercegovini". Izetbegović nije tražio i nekoga "hrvatskog generala", a u izaslanstvu nije bilo niti jednog Hrvata.¹³⁸ Međutim, rezervisti nisu činili "probleme" samo Izetbegoviću, nego i njemu bliskim hrvatskim političarima u Sarajevu. Njima su događaji na terenu ostavljali sve manje prostora za diplomaciju i političke igre. Morali su odlučiti hoće li stati uz svoj narod i povesti njegovu obranu ili će ostati uz Aliju Izetbegovića i osuđivati "bezumne ljude" koji su "zametnuli kavgu", te u skladu s tim tražiti od JNA da "očuva red i mir" u Bosni i Hercegovini. Ili će pak "prikrivati stvari" i "žmiriti" pred realnošću, kako su to dugo vremena radili ili predlagali Kadić i Čengić. Oni hrvatski predstavnici koji su ostali uz Izetbegovića i njegovu politiku izgubili su povjerenje najvećeg dijela svoga naroda, koji se našao na udaru srpske nacionalističke politike potpomognute oružjem JNA. Na terenu se nužno formirala alternativa koja je uspostavila suradnju s lokalnim muslimanskim vođama (uglavnom vodstvima SDA), koji su uvidjeli

¹³⁵ Magnetofonska snimka, 15. listopada 1991., NSF, 2006.- 31.-62.

¹³⁶ Komanda 10. mtbr. KM Zalik, 15. 12. 1991. godine, Vojna tajna strogo poverljivo, *Zapovest za odbranu*, Op. Br. 1., sekcija 1: 50.000 Mostar 1,2,3,4., izd. 1968. god., U potpisu komandant pukovnik Pantelić Milojko.

¹³⁷ "Nezavisnost bez metka", *Danas* (Zagreb), broj 519., 28. siječnja 1992., 10.-11.

¹³⁸ Vidjeti: A. IZETBEGOVIĆ, 2001., 114.-115.

kakva im opasnost prijeti. Za njih je Jugoslavija već bila prošlost, a opasnost od njezine vojske bila je izgledna budućnost.¹³⁹

Od cjelovitosti do razlaza

Posljednja sjednica Skupštine SR Bosne i Hercegovine, prije međunarodnog priznanja i totalnog rata, održana je 24. i 25. siječnja 1992. Tada je u odsutnosti velike većine srpskih zastupnika (SDS i SPO) donesena Odluka o raspisivanju referenduma za utvrđivanje statusa Bosne i Hercegovine. Bila je to odluka koja je vodila samostalnosti, ali i totalnom ratu u Bosni i Hercegovini. Ratu, koji su uz prethodnu političku pripremu i uz pomoć JNA te dijela savezne administracije pokrenuli i započeli čelnici SDS-a.¹⁴⁰ Srpski zastupnici u Skupštini SR BiH su još 24. listopada 1991., nakon neuspjelog sporazuma i političkog razlaza sa SDA, osnovali Skupštinu srpskog naroda u Bosni i Hercegovini.¹⁴¹ Uz to su najavili i plebiscit srpskog naroda u BiH za 10. studenoga 1991. Srbi su bili pozvani izjasniti se za ostanak u Jugoslaviji.¹⁴² SDA je reagirala zakazivanjem referenduma za "neovisnost Sandžaka".¹⁴³ Predsjedništvo SR BiH je 20. prosinca 1991. zatražilo od Europske zajednice priznanje neovisnosti Bosne i Hercegovine, protiv čega su bili srpski članovi Predsjedništva.¹⁴⁴ Srpski politički predstavnici donijeli su sutradan 21. prosinca 1991. Odluka o ustroju Srpske Republike Bosne i Hercegovine, koja je provedena u djelo 9. siječnja 1992.¹⁴⁵ Suočeni s agresivnom srpskom politikom, nepovjerljivi prema neprincipijelnoj politici muslimanske elite i nemoćne bosansko-hercegovačke vlasti, hrvatski političari organizirali su nacionalne obrambene zajednice. Najprije je 12. studenog 1991. u Bosanskoj Brodu osnovana Hrvatska zajednica Bosanska Posavina.¹⁴⁶ Zatim je 18. studenog 1991. u Grudama donesena Odluka o uspostavi Hrvatske zajednice Herceg Bosna (HZHB). U Odluci je naglašeno da će HZHB "poštovati demokratski izabranu vlast Republike Bosne i Hercegovine sve dok postoji državna nezavisnost Bosne i Hercegovine u odnosu na bivšu ili svaku drugu Jugoslaviju".¹⁴⁷ Stvaranje obrambene zajednice dobilo je potporu i iz Republike Hrvatske ponajprije zbog teške i neizvjesne situacije u

¹³⁹ Ismet HADŽIOSMANOVIĆ, *Bošnjačko-hrvatski politički obračun*, Mostar, 2006., 45.-84.

¹⁴⁰ Skupština SR BiH, *Zapisnici*, 1996., 112.-115.

¹⁴¹ Franjo BORAS, *Bosanskohercegovački kaos 1990. - 1996.*, Matica hrvatska, Mostar, 2006., 101.

¹⁴² *Uputstvo o provedbi plebiscita srpskog naroda koji će se održati dana 10. novembra 1991. godine*, Sarajevo, 23. oktobra 1991., Komisija za sprovođenje plebiscita, predsjednik Petko Čančar. Usporediti: "Najavljen je plebiscit Srba u tzv. AR Bos. Krajina", *Muslimanski glas*, 25. 10. 1991., 2. Usporediti: B. KIJAC, 2003., 76.-84.

¹⁴³ "Volja muslimanskog naroda", *Muslimanski glas*, 18. listopada 1991., 12. Referendum je podržalo i Udruženje Sandžaklija BiH.

¹⁴⁴ F. BORAS, 2006., 101.-102.

¹⁴⁵ B. KIJAC, 2003., 88.-93.

¹⁴⁶ Ivan MARKEŠIĆ, "Opće političke i vojne prilike u BiH s posebnim osvrtom na Ravno", *Humski zbornik 3. Ravno, Popovo, Ravno-Zagreb*, 1997., 219.

¹⁴⁷ *Narodni list Hrvatske zajednice Herceg Bosna*, Broj 1/1992., 2.-3.

kojoj se ona tada nalazila. Taj dan pao je Vukovar i došlo je do teškog stradanja hrvatskog naroda u istočnoj Slavoniji. Hrvatska zajednica Herceg Bosna zamišljena je kao privremeno tijelo vlasti u funkciji obrane onih dijelova Bosne i Hercegovine gdje su Hrvati bili u većini, ili su barem činili značajan udio stanovništva. Osnivači Herceg Bosne vjerovali su da će uz pomoć Muslimana uspjeti obraniti te prostore. Predsjednik HZHB i dopredsjednik HDZ-a Mate Boban je na pitanje: "Zašto Herceg Bosna u ovom trenutku?" odgovorio: "Bosna ponosna prestala je biti ponosna. Njenim cestama, željeznicom, eterom njenim – kruži zlo. Ona je okupirana. Hrvatski narod, ponosan narod, morao je učiniti nešto da u tome ne sudjeluje, da dâ do znanja da to ne želi."¹⁴⁸

Izaslanstvo Hrvatske demokratske zajednice Bosne i Hercegovine sastalo se u Zagrebu 27. prosinca 1991. s predsjednikom Republike Hrvatske dr. Franjom Tuđmanom, uz nazočnost državnih dužnosnika. Sastanak je vođen u znaku sukoba i podjela u sklopu vodstva HDZ BiH. Jednu frakciju vodio je predsjednik HDZ BiH Stjepan Kljuić, čije izlaganje se svodilo na pravdanje politike Alije Izetbegovića i objašnjavanje (svoje) nemoći. Kao alternativa Kljuićevoj politici javila se solucija koju je zastupao Mate Boban, predsjednik Hrvatske Zajednice Herceg Bosna. On se pozvao na navodne "Zaključke sa sjednice hrvatskih dužnosnika iz BiH", održane 23. prosinca 1991. u Tomislavgradu, prema kojima oni ovlašćuju dr. Tuđmana da zastupa interese HZHB u međunarodnih čimbenika i u međurepubličkim dogovoranjima o utvrđivanju konačnih granica Republike Hrvatske. Na istoj sjednici JNA je proglašena zločinačkom armijom, te je zatraženo njezino povlačenje s prostora HZHB. Upozoreno je na štetnu politiku predsjednika HDZ BiH Stjepana Kljuića, kome je uskraćen legitimitet za daljnje zastupanja Hrvata u BiH. Navedeno je da u slučaju opstanka samostalne BiH traže "neki oblik kantonalnog ili konfederalnog povezivanja", kako hrvatski narod više nikad ne bi bio "u ropskom i podređenom položaju prema drugim narodima".¹⁴⁹ Na sjednici u Zagrebu čula su se suprotstavljena stajališta, a pale se i teške riječi. Preporuka predsjednika Tuđmana bila je da hrvatski političari u BiH trebaju voditi hrvatsku politiku, koja će voditi računa o interesima Hrvata u BiH, ali i ukupnim hrvatskim interesima.¹⁵⁰

Nakon potpisanog sporazuma o bezuvjetnom prekidu vatre između Hrvatske vojske i JNA, u Sarajevu 2. siječnja 1992., dogovoren je ulazak međunarodnih snaga (UNPROFOR) koje će čuvati mir. Hrvatska politika stekla je uvjete za aktivnije uključivanje u rješavanje bosansko-hercegovačke krize. Na ocjenu predsjednika Tuđmana da bi "podjela BiH mogla zadovoljiti dugoročne interese sva tri naroda i biti uvjet trajnog mira" reagirali su četvorica književnika i jedan političar iz Sarajeva. Oni su 6. siječnja 1992., pismom oštro osudili

¹⁴⁸ "Bosna više nije ponosna, Hrvati će to ostati", *Slobodna Bosna*, 28. 11. 1991., 5.

¹⁴⁹ Zapisnik sa sastanka predsjednika Republike Hrvatske dr. Franje Tuđmana s delegacijom Hrvatske demokratske zajednice Bosne i Hercegovine uz nazočnost dužnosnika Republike Hrvatske, održanog u Zagrebu, 27. prosinca 1991. godine", *Stenogrami o podjeli Bosne*, 2005., 75.-84.

¹⁵⁰ Isto, 75.-128.

Tuđmanovu izjavu i ocijenili je suprotnom ukupnim hrvatskim interesima.¹⁵¹ Razvila se burna polemika u političkim krugovima i u medijima, a i sve više se produbljivao jaz između različitih političkih koncepcija unutar HDZ-a BiH.¹⁵² Dva dana kasnije, 8. siječnja 1992., u traganju za političkim kompromisom, predsjednik Tuđman sa suradnicima, sastao se s dvojicom članova Predsjedništva SR BiH Franjom Borasom i dr. Nikolom Koljevićem.¹⁵³ Odsustvo Stjepana Kljuića upozoravalo je na njegovu oslabljenu političku poziciju. Nakon što je izgubio kredibilitet kod članstva, izgubio je i podršku političkog Zagreba. Na sjednici Središnjeg odbora HDZ-a BiH održanoj 2. veljače 1992. na Širokom Brijegu, pod predsjedanjem predsjednika Izvršnog odbora HDZ-a Stjepana Mesića, Kljuić je podnio ostavku.¹⁵⁴

Traženje različitih političkih rješenja, stvaranje HZHB, kao i iznošenje ponekad i radikalnih političkih stajališta, nije spriječilo hrvatske zastupnike u Skupštini SR BiH da u siječnju 1992. podrže izglasavanje Odluke o raspisivanju referenduma o nezavisnosti Bosne i Hercegovine. HDZ nije bila u potpunosti zadovoljna referendumskim pitanjem, pa je 9. veljače 1992. održala sjednicu Središnjeg odbora u Livnu, na kojoj je postavljen zahtjev za "nacionalnim kantonima", odnosno definirano je takozvano "Livanjsko pitanje".¹⁵⁵ Iako zahtjev HDZ-a nije prihvaćen i razmatran na Skupštini SR BiH, ona je ipak pozvala hrvatski narod da iziđe i glasuje za suverenost i neovisnost Bosne i Hercegovine.¹⁵⁶ Hrvatski zahtjev prihvatila je međunarodna zajednica, te je sadržan u Cutillerovom planu, odnosno njegovoj "Izjavi o načelima za novo ustrojstvo Bosne i Hercegovine". Po tom sporazumu dogovorenom u Lisabonu predviđeno je da će BiH biti "država sastavljena od tri sastavne jedinice, temeljene na nacionalnim načelima i vodeći računa o gospodarskim, zemljopisnim i drugim kriterijima", da će "zadržati svoje sadašnje granice", te da suverenitet počiva "u građanima muslimanskog, srpskog i hrvatskog naroda".¹⁵⁷ Po povratku iz Lisabona, u Sarajevu je 25. veljače 1992. održana zatvorena, proširena sjednica Glavnog odbora SDA. Predsjednik Izetbegović izvijestio je nazočne o rezultatima pregovora i upozorio ih na važnost predstojećeg referenduma. Ustvrdio je da će referendum propasti ukoliko ga ne prihvati hrvatska zajednica. Izetbegović je rekao da su Hrvati nakon sporazuma u Lisabonu pristali na referendum i objasnio: "Mislim da smo ovim sada gore, ovim uslovnim pristankom, mislim

¹⁵¹ Ivan LOVRENOVIĆ, *Bosanski Hrvati*, Durieux, Zagreb, 2002., 246.-248. Pismo su potpisali: Miljenko Jergović, Ivo Komšić, Ivan Kordić, Ivan Lovrenović i Mile Stojić.

¹⁵² Ivan ARALICA, *Što sam rekao o Bosni*, PIP, Zagreb, 1995., 41.-59.

¹⁵³ Zapisnik sa sastanka predsjednika Republike Hrvatske dr. Franje Tuđmana i suradnika članovima Predsjedništva Bosne i Hercegovine, gospodinom prof. Nikolom Koljevićem i gospodinom Franjom Borasom, održanom 8. siječnja 1992. u Zagrebu, *Stenogrami o podjeli Bosne*, 2005., 129.-154.

¹⁵⁴ Dubravko MERLIĆ, *Slikom na sliku*, Dual, Zagreb, 1994., 11.-18., Razgovor sa Stipom Mesićem i Franjom Borasom. Kljuića je na sjednici Glavnog odbora HDZ BiH održanoj 15. ožujka 1992. u Bugojnu naslijedio dr. Miljenko Brkić.

¹⁵⁵ "BiH u tri lijepe...nacionalne zajednice", *Slobodna Bosna*, 13. 2. 1992., 3.

¹⁵⁶ "HDZ BiH poziva Hrvate na izjašnjavanje", *Oslobođenje*, 29. veljače 1992., 3.

¹⁵⁷ M. TUĐMAN, 2005., 156.-159.

da smo hrvatski element dobili za referendum. Oni hoće sada da glasaju jer se nadaju da će u toj Bosni i Hercegovini dobiti nekakvu suverenost, nekakva nacionalna priznanja, nekakve regije itd. jer je to dio ove saglasnosti.¹⁵⁸

Dok su se hrvatski političari nadali "nekakvoj suverenosti", Glavni štab Patriotske lige BiH je u "Direktivu za obranu suvereniteta BiH" napisanu isti dan kada se održavala i navedena sjednica vrha SDA, u "neprijateljske snage" uvrstio i "ekstremno krilo HDZ-a".¹⁵⁹ Ostaje otvoreno pitanje je li se muslimanska politička elita već tada spremala za oružani sukob i s Hrvatima, ili je riječ o osobnom stajalištu komandanta ilegalne Patriotske lige, koji je samo par mjeseci ranije bio oficir JNA i suradnik vojne protuobavještajne službe, kolokvijalno zvane KOS.¹⁶⁰ Odustajanje Izetbegovića i vrha SDA od Lisabonskog sporazuma i kasniji razvoj događaja upućuje na zaključak da je muslimansko čelništvo već tada započelo pripreme za rat i s Hrvatima, ukoliko oni ne pristanu na njihove političke zahtjeve.¹⁶¹ Da bi ojačala svoju političku poziciju, srpska politička elita organizirala je u Sarajevu 28. i 29. ožujka 1992., na dan referenduma, *Kongres intelektualaca srpskog naroda u Bosni i Hercegovini*. Oko 500 sudionika Kongresa donijelo je Deklaraciju u kojoj kažu da je "jedino rješenje za BiH da bude trodijelna državna zajednica", te da je "sudbina Srpstva nedjeljiva".¹⁶²

Između mira i suvereniteta

Referendum je održan 29. veljače i 1. ožujka 1992. Nešto manje od dvije trećine (62,68%) stanovnika SR BiH, uglavnom Muslimana i Hrvata, izjasnilo se za neovisnost i samostalnost države.¹⁶³ Dok su hrvatski i bošnjački čelnici komentirali očekivanja i rezultate referenduma, srpsko političko vodstvo okupilo se 29. veljače 1992. u Banskim dvorima u Banjoj Luci, na zasjedanju Skupštine Autonomne regije Bosanska krajina. Ispred zgrade okupilo se nekoliko tisuća građana srpske nacionalnosti. Raspravljalo se treba li proglasiti Srpsku Republiku Krajinu ili Srpsku Republiku BiH.¹⁶⁴ Dvojba je riješena drugi dan zasjedanja, donošenjem Ustava Srpske Republike BiH.¹⁶⁵ Tako je završio sukob unutar srpske zajednice, onaj međunacionalni tek se razbuktao. Prvi dan

¹⁵⁸ Transkript govora Alije Izetbegovića na zatvorenoj proširenoj sjednici Glavnog odbora SDA, održanoj 25. veljače 1992. godine u Domu milicije u Sarajevu.

¹⁵⁹ Sefer HALILOVIĆ, *Lukava strategija*, Matica, Sarajevo, 1998., 222.-224.

¹⁶⁰ Republika Bosna i Hercegovina, Ministarstvo unutrašnjih poslova, Centar službi bezbjednosti Sarajevo, Sektor Službe državne bezbjednosti, 5. 11. 1993., *Zapisnik*, (Dopuna izjave Sefera Halilovića od 31. 10. 1993. i od 3. 11. 1993.) http://www.slobodanpralj.com/slobodan_praljak_pocetna.html (7. siječnja 2008.).

¹⁶¹ http://www2.slobodnaevropa.org/svjedoci/html/Alija_Izetbegovic.htm (7. siječnja 2008.)

¹⁶² "Deklaracija Kongresa srpskih intelektualaca u Bosni i Hercegovini", *Srpski nacionalni program*, DMP, Beograd, 2000., 88.-89.

¹⁶³ F. BORAS. 2006., 119.-120.

¹⁶⁴ "Sudar različitih opcija", *Oslobođenje*, 1. ožujka 1992., 4.

¹⁶⁵ "Raskoli ili pomirenje", *Oslobođenje*, 2. ožujka 1992., 2.

referenduma, 29. veljače 1992. donio je ljudske žrtve. Na cesti između Turbeta i Komarna, nedaleko od Travnika ubijena su dvojica ljudi, a jedan je teško ranjen, nakon što su se pokušali probiti automobilom kroz barikadu koju su postavili mještani srpske nacionalnosti. Barikada je navodno postavljena kao odgovor na blokadu u Novom Travniku, gdje su mještani Hrvati onemogućili transport oružja iz tvornice "Bratstvo". Apсурdno je da su oba poginula također bili Srbi.¹⁶⁶ U nedjeljno rano poslijepodne, drugi dan referenduma, u središtu Sarajeva dogodio se težak zločin. Nekoliko osoba muslimanske nacionalnosti pucali su u svatove pod srpskom zastavom. Jednog čovjeka su ubili, a drugog teško ranili. Priopćenjem se oglašila SDS, koja je ustvrdila da se ne radi samo o ugrožavanju života ljudi, nego je to "napad na dostojanstvo i integritet cijelog srpskog naroda".¹⁶⁷ Malo prije ponoći, blokirano je Sarajevo. Na svim važnijim raskrižjima postavljene su barikade. SDS se oglašila priopćenjem iz kojega je bilo jasno da je ona organizator.¹⁶⁸ Prve noći na barikadama je ubijeno troje, a ranjeno četvero ljudi.¹⁶⁹ Na barikadama je bilo i po nekoliko tisuća maskiranih osoba, uglavnom lokalnog srpskog stanovništva.¹⁷⁰ Bila je to generalna proba rata za glavni grad. Zanimljive su i ocjene stanja u Bosni i Hercegovini. Svjetske agencije izvješćivale su o barikadama i žrtvama u Sarajevu. Hrvatski predsjednik Franjo Tuđman izjavio je da je težište jugoslavenske krize preneseno u središte, na BiH, gdje treba tražiti rješenje da se ne bi proširili ratno krvoproliće. Istakao je da se rješenje može pronaći samo pregovorima svih triju strana.¹⁷¹ Nakon što su barikade privremeno uklonjene, predsjednik Predsjedništva BiH Alija Izetbegović ustvrdio je da je situacija pod kontrolom i pozivao je građane da iziđu u šetnju i da se druže.¹⁷²

Umjesto šetnje i druženja, širom Bosne i Hercegovine organizirani su različiti skupovi. U Sarajevu, kojim su patrolirale mješovite patrole MUP-a i JNA, organiziran je veliki miting "zajedništva" u kojem je sudjelovalo desetak tisuća građana.¹⁷³ U Mostaru je 10. ožujka 1992. organiziran skup drukčije vrste. Na njemu je tražena smjena općinske i regionalne vlasti te čelnništva policije. Bio je to pokušaj pasivizacije legalne obrane Mostara i Hercegovine. Skup su organizirali pripadnici *Kluba intelektualaca*, koji su se ranije predstavljali i kao *Građani Mostara*.¹⁷⁴ Slične akcije rušenja vlasti SR BiH, odnosno onoga što je od nje ostalo nakon odlaska srpskih kadrova, održavale su se i u Sarajevu. Na adresu predsjednika Skupštine SR BiH Momčila Krajišnika stigao je 16. ožujka 1992. "zahtjev za smjenu Vlade SR BiH", upućen sa sjednice vijeća Saveza

¹⁶⁶ "Smrt sa barikada", *Oslobođenje*, 29. veljače 1992., 1.

¹⁶⁷ "Počelo pucanjem na svadbi", *Oslobođenje*, 2. ožujka, 1992., 2.

¹⁶⁸ "Barikade protiv Sarajeva", *Oslobođenje*, 2. ožujka 1992., 1.

¹⁶⁹ "Troje mrtvih, četvero povrijeđenih", *Oslobođenje*, 2. ožujka 1992., 3.

¹⁷⁰ "Na kozijoj ćupriji 2000 ljudi", *Oslobođenje*, 2. ožujka 1992., 3.

¹⁷¹ "Učinit ćemo sve da se rat u BiH ne proširi", *Oslobođenje*, 3. ožujka 1992., 12.

¹⁷² "Prošetajte", *Oslobođenje*, 5. ožujka 1992., 1.

¹⁷³ "Sarajevska oda miru", *Oslobođenje*, 6. ožujka 1992., 1.

¹⁷⁴ Republika Bosna i Hercegovina, MUP CSB Mostar SJB Mostar, broj 16-12/09., Mostar, 11. 3. 1992. god.

samostalnih sindikata BiH, održane 12. ožujka 1992.¹⁷⁵ Pošto ovaj zahtjev nije ispunjen, sindikati su zajedno s drugim političkim snagama jugoslavenske i srpske orijentacije pokrenuli prosvjede. Njihov vrhunac bio je 6. travnja 1992., kada je masa prosvjednika sa slikama Josipa Broza Tita i jugoslavenskim zastavama upala u zgradu Skupštine BiH i proglasila "Svenarodni parlament građana Bosne i Hercegovine".¹⁷⁶ Bio je to pokušaj delegitimizacije i rušenja bosansko-hercegovačke vlasti u skladu s već spominjanim planom Generalštaba Oružanih snaga SFRJ, da u BiH "digne sve na noge za Jugoslaviju". Ali, bila je to i politička priprema za otvoreni napad srpskih i jugoslavenskih snaga na neovisnost Bosne i Hercegovine.¹⁷⁷ Savjet ministara Europske zajednice priznao je 6. travnja 1992. SR Bosnu i Hercegovinu, a dan kasnije priznale su je SAD, Austrija i Republika Hrvatska.¹⁷⁸ Uredbom Predsjedništva od 8. travnja 1992. Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina prestala je biti "socijalistička".¹⁷⁹ Međutim, pitanje unutarnjeg uređenja Bosne i Hercegovine ostalo je otvoreno. Srbi su učvršćivali "svoju" republiku. Politika "građanska država ili građanski rat" konfrontirana s "Livanjskim pitanjem" određivala je političke odnose između Hrvata i Muslimana. Nakon različitog odnosa prema Jugoslaviji, to je (p)ostala klica budućih hrvatsko-muslimanskih sukoba, koji su privremeno odloženi zbog srpske prijetnje i rata što se rasplamsao diljem Bosne i Hercegovine odmah nakon njezinog međunarodnog priznanja.

Zaključak

Raspad komunističkih totalitarnih sustava krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina dvadesetog stoljeća izbacio je u prvi plan nacionalne odnose i doveo do urušavanja višenacionalnih zajednica. Za razliku od ostalih srednjoeuropskih i istočnoeuropskih zemalja jugoslavenski komunistički vojno-partijski vrh nije bio spreman napustiti komunističku ideologiju. Namjeravao ju je braniti oružjem zajedno s "jedinštvom zemlje". Srpska politička elita koja je dominirala socijalističkom Jugoslavijom nastojala je očuvati i učvrstiti svoje pozicije zahtjevom za jačanjem "građanske države", u kojoj će živjeti "svi Srbi". Slovenija i Hrvatska težile su očuvanju svoga kulturnog i političkog identiteta, što su mogli ostvariti jedino samostalnošću. Njihovo proglašenje neovisnosti značilo je i kraj Jugoslavije kakva je postojala. To je prisililo i bosansko-hercegovačke političke elite na izjašnjanje o budućnosti nekadašnje središnje jugoslavenske republike, od milja zvane "Jugoslavija u malom". Srbi iz BiH htjeli su "ostati u Jugoslaviji", Hrvati su htjeli "izići iz Jugoslavije", a Muslimani su htjeli očuvati i učvrstiti Bosnu i Hercegovinu kao "građansku", odnosno svoju nacionalnu državu; "domovinu bosanskih i otadžbinu jugoslo-

¹⁷⁵ Vijeće Saveza samostalnih sindikata Bosne i Hercegovine, Broj: 01-155/92, Sarajevo, 16. marta 1992. godine.

¹⁷⁶ M. BOJIĆ, 2001., 415.

¹⁷⁷ B. JOVIĆ, 1995., 283. i 277.

¹⁷⁸ "SAD priznale BiH" i "Priznanje iz Beča i Zagreba", *Oslobođenje*, 8. travnja 1992., 1.

¹⁷⁹ *Službeni list Republike Bosne i Hercegovine*, godina I. broj 1., 9. travnja 1992., 1.

venskih Muslimana“. U slučaju Bosne i Hercegovine, kao i u slučaju Jugoslavije nametnuta je dvojba “građanska republika“ ili “građanski rat“. U oba slučaja izbio je rat, a obje države raspale su se po nacionalnim šavovima. Jugoslavija se i formalno raspala, dok se BiH održala i održava uglavnom naporima međunarodne zajednice. Šesnaest godina nakon razmatrane 1991. i dvanaest godina poslije rata u Bosni i Hercegovini, još uvijek traju iste političke bitke. U ratu bez pobjednika nije riješeno pitanje uređenja države i podjele vlasti. Još su aktualne rasprave o definicijama političkih pojmova, ali i o njihovu sadržaju; o suverenitetu države, suverenitetu naroda, unitarizaciji, entitetima i slično. Rat je nastavljen drugim sredstvima.

SUMMARY

BOSNIA AND HERCEGOVINA FROM THE FIRST MULTI-PARTY ELECTIONS TO THE INTERNATIONAL RECOGNITION

On the basis of documents, transcripts from the sessions of the Assembly of the Socialist Republic of Bosnia and Hercegovina, literature and scholarly publications, the author analyzes and presents the political situation and events in the Socialist Republic of Bosnia and Hercegovina during the election campaigns and at the time of the government of the coalition of the three national parties. This was a coalition of opposing political concepts, which fell apart when it had to clarify its position on the most important political issues. These events are viewed within the context of the combination of all the processes effecting Yugoslavia at the time and compared to the developments in the Republic of Croatia. The demise of the communist system at the end of the 1980s put national relations in the spotlight and brought about the collapse of multinational communities. The Serbian political elite which dominated Social Yugoslavia attempted to preserve it and strengthen it in the form of a “civil state,” while Slovenia and Croatia inclined toward independence. Their declarations of independence meant the end of Yugoslavia as it had existed until then. This forced the Bosnian and Hercegovinian political elites to clarify their views on the future of the republic. The Serbs of Bosnia and Hercegovina wanted to “stay within Yugoslavia,” the Croats wanted to “leave Yugoslavia,” while the Muslims wanted to preserve and strengthen Bosnia and Hercegovina as a “civil state“ in which they would be dominant. Just as was the case in Yugoslavia as a whole, so in Bosnia and Hercegovina, the simple alternative that was presented was “civil republic“ or “civil war.“ In both cases, war erupted. Fifteen years following the decisive year of 1991 and eleven years after the war, there is no more Yugoslavia. The same political struggles remain in Bosnia and Hercegovina. In a war without victors the questions of state sovereignty, national sovereignty and entity, and the division of power remain unanswered. The war is continued by other means.

Key words: Bosnia and Hercegovina, Yugoslavia, Croats, Serbs, Muslims, War, Army, Negotiations, Sovereignty